

MEGJEGYZÉSEK AZ AVAR KORI KÁRPÁT-MEDENCE MELLKERESZTJEINEK KAPCSOLATRENDSZERÉHEZ

GULYÁS EDINA

A Kárpát-medence avar kori emlékanyagában számos keresztény jellegű tárgy található, amelyek egykori tulajdonosairól feltételezhető, hogy valamilyen mértékben már érintkeztek a kereszténységgel. E tárgyak között viszonylag kis számban fordulnak elő a mellkeresztek, azonban e tárgytípus kapcsán azonnal felmerül viselőjének lehetséges keresztény volta. Közelebbről megvizsgálva ezeket a sírokat, a további mellékleteket, a környezetükben elhelyezkedő többi sírt és a temető egészét, feltűnik, hogy egyértelműen keresztény hitű egyénekről aligha lehet beszélni az avar kori Kárpát-medencében. A tárgyalt időszak mellkeresztjeinek csoportosítását Garam Éva végezte el az ezredfordulóig előkerült darabok kapcsán, azonban azóta több darab is napvilágot látott. Figyelembe véve Garam Éva csoportosítási rendszerét, de más szempontokra – elsődlegesen a formai jellegzetességekre – helyezve a hangsúlyt, öt főcsoportba osztottam a tárgyalt huszonnyolc mellkeresztet, amelyeket további alcsoportokra bontottam a készítéstechnikai sajátosságok és a díszítés alapján. Minden típus számos párhuzammal rendelkezik, elsősorban a Krim-félsziget, a Balkán-félsziget, Anatólia, a Közel-Kelet és Afrika területéről, de ismerünk a Kárpát-medencei darabokkal hasonló jellegzetességeket mutató mellkereszteket Nyugat-Európa területéről is. A tárgyi anyag vizsgálata után a kapott eredményeket összevetve az írott forrásokkal, némi ellentmondás figyelhető meg. Amíg a sírokból lelt mellkeresztek két darabot leszámítva a korai és középső avar korra keltezhetőek, addig a forrásokban megkeresztelkedett vagy megkeresztelkedni készülő/kényszerülő avarokról először a 8. század végén, 795-ben van híradás. Azonban a 796-os évben, valahol a Duna mentén tartott zsinat kapcsán említést kapnak az avarok között már megkeresztelkedett csoportok, amelyeknek tagjait az elbarbarizálódás végett esetleg újra meg kellett keresztelni. Ez az adat is megerősíteni látszik azt a tényt, amelyet a régészeti adatok is mutatnak, mi szerint a kereszt melléklettel ellátott sírok nem tisztán avar környezetben találhatók. Három kereszt melléklettel ellátott sír került elő a Keszthely-kultúrárs lesencetomaji temetőből, továbbá olyan temetőkből került elő a kereszték jelentős része, amelyben viszonylag erős germán jelenlét mutatható ki, például: Kölked, Jutas, Környe vagy a romániai Bratei/Baráthely. A sírokból talált sokszínű leletanyag és a temetők által feltételezhető vegyes etnikai kép alapján a közelmúltban több kutató az avarok körében jelen lévő vallási szinkretizmust tartja a leginkább lehetségesnek. Ezek következtében nem lehet beszélni tiszta kereszténységről (még a romanizált népesség körében sem), de a kereszténység valamilyen mértékű jelenlétének teljes elutasítása is óvatosságra int.

Kulcsszavak: avar kor, Kárpát-medence, mellkeresztek, tipológia, kereszténység

Keywords: Avar Age, Carpathian Basin, pectoral crosses, typology, Christianity

Az avarok Kárpát-medencében való honfoglalását és megtelepedését a kutatás már sok szempontból vizsgálta, az elmúlt időszakban pedig egyre nagyobb hangsúlyt kapott az avarok Bizánchoz fűződő kapcsolatainak feltérképezése. E kapcsolatok közül kiemelendők a bizánci térítési kísérletek, ugyanis a bizánciak, hasonlóan más keleti irányból a Kárpát-medencébe érkezett népekhez (bolgárok, magyarok, stb.), az avarokat is igyekeztek keresztény hitre téríteni. A sírokból előkerült keresztény jellegű tárgyakat, mint például a mellkereszteket, figurális ábrázolású korongfibulákat vagy a monogramos és kereszt jeles pecsétgyűrűket a térítési kísérletek és a keresztény jelenlét nyomaként értékeli a kutatás. Azonban e jelenlét mértéke igen kérdéses, mivel egy-egy keresztény szimbolikájú tárgy sírba helyezése nem feltétlenül jelzi sem az eltemetett, sem a közvetlen környezetében élők vallási hovatartozását.

Ezek alapján kijelenthetjük, hogy fetétlenül szükséges e tárgytipusok alapos vizsgálata, amely által pontosabb kép vázolható fel az avar kori keresztény jellegű tárgyak viselőinek szokásrendszeréről, a kora középkori Kárpát-medence népességének a kereszténységhez és Bizánchoz fűződő viszonyáról, továbbá az egyes tárgytipusok eredetén és kapcsolatain túlmutatva, ezek párhuzamainak áttekintése által a tágabb régió kapcsolatrendszeréről szolgáltathatnak új információt a kutatás számára. Jelen tanulmányban a keresztény szimbolikával rendelkező tárgyak közül a Kárpát-medencében előkerült és publikált mellkereszteket emelem ki, és a 2011-ben e témában megvédett szakdolgozatom eredményeit közlöm.

A Kárpát-medence avar kori mellkeresztjeinek klasszifikációja

A mellkeresztek vizsgálata kapcsán elengedhetetlen az egyes darabok alkotta csoportok meghatározása és azok elemzése. Számos kutató végezte már el a különböző régiók más-más időszakaiból előkerülő mellkeresztjeinek rendszerezését.¹ Garam Éva gyűjtötte össze, csoportosította és elemezte az 1999-ig a Kárpát-medence területén előkerült avar kori darabokat. Rendszerezésében fő szempontokként a kereszték díszítési struktúráját és készítése technikai sajátosságait határozta meg.² Garam Éva csoportosításával ellentétben Brigit Wogerich-Bauer alapvetően nem a díszítés, hanem a formai jelleg, a kereszt szárainak és függesztőjének kialakítása alapján végezte el a 8. századnál későbbi kereszték klasszifikációját, ahogyan Brigitte Pitarakis is hasonló megközelítéssel dolgozott a 9–13. századi kereszték csoportosítása kapcsán.³

A huszonnyolc mellkereszt (1. tábla/1) klasszifikációja során elsődleges szempontként a formai jellegzetességeket vettem figyelembe, a másik két szempont (díszítés, készítése technikai sajátosságok) csak az altípusok meghatározásánál kapott fontosabb szerepet. Véleményem szerint azért fontos e csoportosítási rendszer, mert a formai adottságokat alapvetően az adott korban uralkodó divat határozta meg, de a készítése technika és a díszítési jelleg mutathat eltérést ugyanazon típus darabjai között, akár csak ha az egyes darabok olcsóbb kivitelű utánzataira gondolunk. Az 1. típust a cseppformára kialakított szárú, középponti díszítéssel ellátott darabok alkotják, amelyhez a Kárpát-medence területéről öt kereszt sorolható. A 2. típusba a végek felé kiszélesedő szárú, középponti díszítéssel ellátott darabokat soroltam, amelyhez a Kárpát-medence területéről hét kereszt tartozik. A 3. típust az egyszerűbb kialakítású pálcika kereszték alkotják. E típushoz a Kárpát-medence területéről szintén négy kereszt sorolható. A 4. típust a Kárpát-medencében egyedülálló Závodi kereszt alkotja, amelyet a megállapított típusok egyikébe sem lehet besorolni kialakítása és díszítése alapján sem. Az 5. típust az egyszerű kialakítású ólomkeresztek alkotják. A Kárpát-medencei darabok közül e típushoz sorolható a legtöbb, tizenegy kereszt.

1. típus

A cseppformára kialakított szárú, lekerekített szárvégű, középponti díszítéssel ellátott, összetett kereszték alkotják az 1. típust, amelyhez a Kárpát-medence területéről a két ozorai kereszt (1. tábla/2–3), a velük nagy hasonlóságot mutató táp-borbapusztai (2. tábla/1), a vajszkai darab (2. tábla/3), illetve a kölkedi B temető példánya (2. tábla/2) tartozik. E típuson belül a vajszkai és a kölkedi kereszt külön altípust alkot a másik három darabtól, mivel előlapjuk kialakítása és díszítési módjuk eltérő. A száruk formai hasonlósága mellett a darabok távolabbi párhuzamainak gyűjtése során megfigyelt hasonlóságok alapján soroltam azonos főtípusba az öt keresztet.

¹ Lásd például BÁRÁNY-OBERSCHALL 1953; STAECKER 1999; WOGERICHT-BAUER 2002; LANGÓ – TÜRK 2004; PITARAKIS 2006.

² GARAM 2001, 57–65.

³ WOGERICHT-BAUER 2002, 25–71; PITARAKIS 2006, 28, 30.

Az 1A altípust az ozorai és a táp-borbapusztai keresztek alkotják, amelyek arany lemezből, préseléses technikával készültek, továbbá összetett, ékköbetéttel ellátott darabok.⁴ Az általam vizsgált keresztek között a két ozorai darab képezheti a legmagasabb színvonalat. A kereszt középponti részén és a száruk szinte teljes felületén megfigyelhetők a kialakított rekeszek, de ezek egyikében sincs betét. A bordákkal díszített szalag függesztőfület a már elkészült kereszttesthez szegecselhették hozzá.⁵ A táp-borbapusztai kereszt formai és felületi kialakításában nagyon hasonlít az előbbi darabokhoz, valószínűleg az ozorai keresztek valamivel olcsóbb kivitelű utánzataként készülhetett. A kereszt minden rekeszébe került betét, és az apró függesztő karikát a kereszttesttel együtt képezhették ki.⁶

Az 1B altípusba sorolt vajszkai és kölkedi két kereszt kevés dologban tér el egymástól, fő jellegzetességük a megnyúlt csepp formájú száruk mellett a kereszttest középső részének négyes tagolása. A vajszkai keresztnek ugyan csak két töredéke került elő, de e darabok alapján viszonylag jól rekonstruálható volt az egész kereszttest. Az alsó keresztszár mind a két darabnál nagyobb és megnyúltabb a másik háromnál. Az egyik különbség itt figyelhető meg, ugyanis a kölkedi kereszt szárainak közepe áttört, a vajszkai keresztben viszont búzakalászfórmát mutató rovátkolások vannak. A keresztek középponti részének szélei mind a négy szár között egy-egy apró bevágással két részre tagolódnak. A vajszkai darab középső részén a rekonstrukció szerint négy karéj valószínűsíthető,⁷ amelyek keresztformát adnak, a kölkedi kereszt közepén pedig latin kereszt figyelhető meg. Mind a két kereszt ezüst ötvözetből öntött darab. Egyik kereszt esetében sincs adatunk a felfüggesztést illetően, ha volt rajtuk függesztőfül vagy karika, az letörhetett róluk.

A két altípus között datálásuk tekintetében némi eltérés figyelhető meg. Míg az 1A altípus darabjait a kutatás a 7. század második felére, végére teszi, addig az 1B altípusba sorolt keresztek a 6. század vége és 7. század első felének időszakára datálják.⁸

2. típus

A kiszélesedő szárvégű, középponti díszítéssel ellátott keresztek tartoznak a 2. típusba. A csoporthoz a Kárpát-medence négy lelőhelyének hét keresztje sorolható. A kereszttípus fő jellegzetessége az 1A és 1B altípusoknál is megfigyelt lemezből való kialakítás, a középpont ékköberakással történő kiemelése és a teljes előlap díszítettsége. Minden esetben megfigyelhető az egész kereszttesten valamilyen módon kialakított keret. A keresztszárak minden darabnál a végek felé kiszélesednek. A típuson belül a keresztek három altípusra bontottam a hátapon kialakított felirat és a készítés-technikai sajátosságok alapján.

A 2A altípust az ezüst lemezből készült balatonfűzfői kereszt (3. tábla/1) alkotja. Az előlapja közepén egy szabálytalan háromszög alakú rekeszben köbetét figyelhető meg.⁹ Előlapját fenyőág minta díszíti, hátlapján pedig görög felirat olvasható, amely kitölti az egész felületet. Felső szárának végén valószínűleg a függesztő fül töredéke figyelhető meg.

A 2B altípusba sorolhatók a baráthelyi (3. tábla/2), az egyik lesencetomaji (782. sír) (3. tábla/5), a hódmezővásárhelyi (3. tábla/3) és a deszki (3. tábla/4) keresztek. A baráthelyi, a deszki és a lesencetomaji darab egyszerű lemezkereszt, a hódmezővásárhelyi pedig aranyozott, préselt lemezkereszt. A 2A típushoz hasonlóan mindegyik darabra jellemző az előoldal teljes felületének díszítettsége, de a díszítés módjában számos eltérés figyelhető meg. A baráthelyi darab szárai a száruk végétől

⁴ GARAM 2001, 58.

⁵ Az ép és a töredékes darab esetében is: GARAM 2001, 290, Taf. 39, 2–3.

⁶ GARAM 2001, 290, Taf. 39/1.

⁷ BUGARSKI 2009, 222, Fig. 2/9.

⁸ GARAM 2001, 76; BUGARSKI 2009, 221.

⁹ GARAM 2001, 57.

a „középponti gombig” bordázottak. Felfüggesztésének módjára nincsen adatunk.¹⁰ A hódmezővásárhelyi kereszt előlapjának díszítése préseléssel kialakított, a szárok közepén háromszög alakú kőbetétek ülnek. Felső szárának végén van kialakítva a függesztő pántfűl. A deszki kereszt előoldalának középpontjában kis, szabályos kerek kőbetét figyelhető meg. Szárait „X” alakot formáló granuláció csoportok díszítik,¹¹ a függesztőfűl pedig felső szárának tetején látható.

A 2C altípust a lesencetomaji temető 1629. sírjában lelt darab (3. tábla/6) alkotja, amely készíttéstechnikáját és a szárvégek kiképzését illetően mutat eltérést a 2B altípus darabjaitól. A bronzból öntött kereszt szárai a végek felé enyhén kiszélesednek és kicsúcsosodó háromszög formában végződnek. A negyedik szár egyenes végződésű, amelyen a felfüggesztést szolgáló szalagfűl található. A kereszttest közepén kiemelkedő dísz ül, amelyet apró gyöngykeret vesz körbe. Szárait csigában végződő hurok motívum díszíti, míg a szárok végein egy-egy hármaskarú ül. A teljes kereszttestet apró gyöngyszegély keretezi.¹²

A második típus darabjai a két lesencetomaji kereszt kivételével a 6. század vége és a 7. század közepe közötti időszakra keltezhetők, a két eltérést mutató darab pedig a 8. század végére és 9. század elejére datálható.¹³

3. típus

Az öntött, egyszerű pálcikakeresztek alkotják a 3. típust, amelyhez négy kereszt sorolható a Kárpát-medence területéről. Ezek öntött, vékony pálcikakeresztek, száruk átmetszete általában kerek. Ezen belül két altípust különítettem el a kereszték középponti díszítésének kialakítását véve alapul.

A 3A altípust a baráthelyi temető 219. sírjának egyetlen keresztje (4. tábla/4) alkotja. E darabon megfigyelhető a keresztzsárok találkozásánál kialakított valódi rekesz. A függesztő karika nagyjából megegyezhetett a 3B altípus darabjainak függesztő karikaival, de erről a darabról a karika egy része letört.

A 3B altípust a Budakalászon (4. tábla/3), Óbecsén (4. tábla/1) és Kölked A temetőjének 207. sírjában (4. tábla/2) talált kereszték alkotják. E darabok esetében a kereszttest középponti részén nem figyelhető meg betétdíszítés, vagy annak csak imitációja látható. E kereszték között is megfigyelhetők eltérések. Az óbecsei darab díszítettségével kiemelkedik a többi közül. A szárok találkozási pontjánál szabálytalan kör alakú betét imitációja látható, a szárainak vége pedig bordákkal tagolt, azok végződése lekerekített. A budakalászi kereszt középpontjában szintén betét imitáció látható, a kölkedi darab esetében pedig már az sem. Mindkét darab szárai kifelé szélesednek. A függesztő karikák kialakítása az altípuson belül megegyezik, a kereszttesttel egybe öntöttek. Anyagukat tekintve a legegyszerűbb darab a budakalászi, amely bronzból öntött, míg a többi ezüst ötvözetből készült.

A pálcikakeresztek viszonylag egységesen a 6. század vége és a 7. század közepe közötti időszakra keltezhetők.¹⁴

4. típus

A závodi kereszt (4. tábla/5) egymagában alkotja a 4. típust. Formai jellegzetességeit tekintve egyik típushoz sem sorolható, a 3. típushoz annyiban hasonlít, hogy szárai kifelé haladva szélesednek, de a középponti rekeszdísz kritériumának nem felel meg. Bronzból, a függesztő karikával egybe öntött. Előoldala görög felirattal díszített (ezzel eltérést mutatva a fentebb tárgyalt 2. típusba sorolható

¹⁰ BÄRZU 2010, 248.

¹¹ GARAM 2001, 57.

¹² PERÉMI 2012, 456.

¹³ PERÉMI 2012, 470.

¹⁴ MARTIN 1990, 74; BUGARSKI 2009, 224; BÄRZU 2010, 112.

balatonfűzfői és számos Kárpát-medencén kívüli darabtól, amelyeknek hátlapját ékíti felirat), hátoldala pedig díszítetlen. A závodi keresztet a kutatás a 7. századra datálja.

5. típus

Az egyszerű kialakítású, olcsóbb alapanyagú ólomkeresztek alkotják az 5. típust. A Kárpát-medencéből összesen tizenegy kereszt sorolható e típusba, amelyeket további három altípusra bontottam a felfüggesztésre szolgáló átfűrésük elhelyezkedése alapján.

Az 5A altípusba a Várpalota (5. tábla/2), Környe (5. tábla/1), Péterréve (5. tábla/3) és Alattyán (az egyik darab) (5. tábla/7) lelőhelyről előkerült keresztek sorolhatóak. E darabok mindegyike esetében a függesztésre szolgáló átfűrés az előoldalon figyelhető meg.

Az 5B altípusba Szeged (5. tábla/6), Alattyán (5. tábla/4) (a másik darab), Tatabánya (5. tábla/8), Jutas (5. tábla/9), Lesencetomaj (5. tábla/10) és Čik (5. tábla/11) lelőhelyek keresztjei sorolhatóak. E darabok mindegyikén a kereszttest oldalán figyelhető meg az átfűrés. Kivételt képez a lesencetomaji darab, amelyen vastag szalagfűl kialakítása figyelhető meg.

Külön 5C altípust alkot a Kölked A lelőhely 634. sírjában lelt kereszt (5. tábla/5), mivel ez egy áttört darab. Az egész kereszttest egy téglalap alakú keretbe van foglalva. A felső függőleges szárnak mintegy folytatását képezi a kerethez kapcsolódó szár, amelyen a felfüggesztés céljából kör alakú átfűrés figyelhető meg.

Érdekesnek tűnik, hogy a legtöbb keresztet magában foglaló típus darabjait keltezte a kutatás a legrövidebb időintervallumra, a 7. század eleje és második harmada közötti időszakra.

A Kárpát-medencei avar kori mellkeresztek párhuzamai

Az 1. típus párhuzamai

Az összegyűjtött szakirodalom alapján az 1. típusba sorolt Kárpát-medencei keresztek párhuzamai megtalálhatóak a kora középkori Nyugat-Európa, valamint a Közel-Kelet és Észak-Afrika területén előkerült leletegyüttesekben is. Észak-Európa és a steppe területén nem találtam hasonló darabokat, de a részben bizánci uralom alatt álló Krím-félszigeten is előkerültek ilyen emlékek (6. tábla/1). Garam Éva véleménye szerint a vizsgálható darabok sok esetben csak stilizált utánzatai az eredeti, bizánci készítményeknek. Véleménye szerint erre utal, hogy e párhuzamok formai jellegzetességei megegyeznek ugyan a Kárpát-medencei darabokéval, de e tárgyak közepén Krisztus-ábrázolás vagy áttört kereszt minta található, a száruk végére pedig gyakran szentábrázolások kerültek.¹⁵ A vonatkozó emlékek a magyar kutatók elemzése alapján a fentebb említett területeken is a 6–7. századra keltezhetők.¹⁶

A Bizánci Birodalom egykori fővárosa, Konstantinápoly területéről két párhuzamot (6. tábla/3–4) sikerült fellelnem. A vonatkozó emlékeket a kutatás a 7. századra keltezte. Az egyik darab számos rokon vonást mutat a Kárpát-medencei 1B altípusba sorolt két emlékekkel.

A mai Törökország területének déli részén került elő a 7. századra keltezett mersini kincs, amelynek keresztje¹⁷ szintén e csoport kapcsán érdemel figyelmet. A kincs két keresztje közül az egyik az 1. típusba sorolt Kárpát-medencei darabokkal mutat közeli formai hasonlóságot. Szíria területéről származik egy, az 5–7. századra datált arany kereszt (6. tábla/5), amely formailag közel áll az 1. típus darabjaihoz, de azoktól eltérő technikával (öntött) készült. A Cipruson előkerült és a 6. századra keltezett Lambousa-i kincslelet nyakláncán lévő kereszt¹⁸ (6. tábla/2) is formai jellegéből adódóan e

¹⁵ GARAM 2001, 62. A Stathatos Gyűjtemény vonatkozó darabja: Collection Hélenné Stathatos II. 59. Pl. V/44.

¹⁶ GARAM 2001, 62.

¹⁷ GARAM 2001, 61; TOMKA 2002, 227, Abb. 7/1; PROHÁSZKA 2010, 227, Abb. 26/5.

¹⁸ TOMKA 2002, 227, Abb. 7/4.

csoport párhuzamai közé sorolható. A kereszt előoldalának középponti része és a száraz kiképzésének a rendszere hasonló, mint a vizsgált darabok esetében. A Földközi-tenger medencéjének keleti régiójából is ismerünk olyan egykorú, 6–7. századra keltezett keresztet (6. tábla/6), amely készítés technikájában ugyan eltérést mutat, de a formai kialakítása hasonló ezekhez a darabokéhoz. Az utóbbi példánnyal kapcsolatban érdemes megemlíteni azt a szintén 5–7. századra keltezett ismeretlen lelőhelyű darabot is, amely készítés technikája és formai kialakítása tekintetében is kapcsolódik a fentebbi emlékekhez. Az ozorai kereszt legközelebbi párhuzamát az egyiptomi Assútól¹⁹ (7. tábla/3) sikerült fellelnem. Ezt az aranyból készített tárgyat a szakemberek a 6. század második felére keltezték. Szintén e régióból, Egyiptom vagy Palesztina területéről került elő az a hasonló keltezésű, bronzból öntött darab (7. tábla/1), amely távoli párhuzamát képezi e tárgycsoportnak és csak a tárgy előoldalának főbb jellegzetességei tekintetében kötődik a csoport darabjaihoz. Az utóbbi emlék azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy az ékszer összetett, nemesfém lemezekből kialakított; majd pedig egyszerűbb és olcsóbb, de még nemesfémből öntött, vagy préselt darabjai mellett, a korban a bronzból öntött darabok is megjelentek és használatban voltak.

Európa területéről is ismerünk ilyen keresztet. A szintén ukrain Keleget és Eski Kermen²⁰ (7. tábla/2) lelőhelyek keresztjei jól mutatják e típus krími elterjedését. Németországban a friedbergi temető 15. sírjában találtak egy hasonló, ezüstből készített, a 7. század második felére keltezett darabot²¹ (7. tábla/4). Utóbbi emlék a táp-borbapusztai lelet közeli analógiáját képezi.

Az ozorai kereszt legközelebbi párhuzamának talán a fentebb említett, a 6. század második felére keltezett egyiptomi Assút smaragd berakásos, préselt arany keresztje tekinthető. A két tárgy formai közelségét jelzi az alsó kereszt szár és a rekeszek hasonló kialakítása, valamint a szárvégek rekeszdszein mind a két esetben megfigyelhető a kétoldali szárvégződés kiemelése. Az egyiptomi emlék esetében a rekeszt kitöltő smaragd betét csak az alsó szár rekeszében maradt meg, a többi betét hiányzik. Az emlékek között szembevető különbséget a kereszt szárak díszítése jelent. Az ozorai darabok esetében a szárazon három további áttört köböt dísz helyét alakították ki a középponti és a szárazat záró rekeszek között. Ezzel szemben az Assútban lelt darabnál a kereszt szárazon ilyen áttörések nem figyelhetők meg; azokon növényi motívumdísz tölti ki a teret.²²

Közeli párhuzamnak tekinthető még az alemann területen feltárt friedbergi temető 15. sírjának a 7. század második felére datált keresztje (7. tábla/4). E darab esetében is, a Kárpát-medencei keresztkezh hasonlóan összetett lemezes kialakítás figyelhető meg. Jelentős eltérés azonban, hogy a németországi darabnál már csak a formai hasonlóság volt az elsődleges szempont, mivel a Kárpát-medencei daraboknál olcsóbb nyersanyagból (ezüst) és valódi ékköbök nélkül (üvegbetét) készült. A Friedbergben talált darabnak további eltérése még, hogy csak a középponti részen alakították ki rekeszt, a szárvégeken már csak a rekeszdszék imitációja figyelhető meg, mint számos más kereszt esetében. Az alemann emléknél a központi rekeszt apró, granulációkból álló sor keretezi, ehhez hasonló eljárás a tápi kereszt esetében is megfigyelhető. A kereszt szárazon kialakított díszítés a táp-borbapusztai kereszt szárán levő motívumhoz kapcsolódik, azonban ez a hasonlóság nem olyan mértékű, mint amilyen a tápi és az ozorai kereszt között áll fenn.

Az ukrain Eski-Kermen lelőhelyen talált kereszt (7. tábla/2) kialakítása nagymértékben hasonlít az alemann lelőhelyen talált darabhoz. E tárgy esetében is megfigyelhető a száraz kör alakú rekeszeinek imitációja, és e kerek tagokat közre fogó szárvégzések. A száraz díszítése, amely a

¹⁹ GARAM 2001, 62; TOMKA 2002, 227, Abb. 7/8.

²⁰ PROHÁSZKA 2010, 227, Abb. 26/4.

²¹ PROHÁSZKA 2010, 227, Abb. 26/3; GARAM 2001, 63.

²² Külön érdekesség talán, hogy az alsó, megnyúltabb kereszt szár motívuma eltér a másik három kereszt szár díszítésétől.

friedbergi darabot a táp-borbapusztai kereszthez köti, ez esetben nem figyelhető meg. Az alsó keresztszár, ellentétben a németországi darabbal, ahol a felső szár a hosszabb, kis mértékben megnyúlt. A kereszt középső részén azonban már nem egy kerek, vagy ovális rekeszkialakítás található, hanem egy egyenlőszárú kereszt. Ez a díszítési jellegzetesség számos további fellelt emléknél is megfigyelhető.

Az 1B altípusként elkülönített vajszkai és Kölked B temetőben talált keresztek közeli párhuzama az egyik Konstantinápolyban előkerült, 7. századi darab (6. tábla/3).²³ Az elsődleges különbség abban mutatkozik meg, hogy, míg a Kárpát-medencei darabok ezüst ötvözetből készültek, addig a konstantinápolyi tárgy aranyból (az előbbi területre talán csak az egyszerűbb és olcsóbb változatra volt igény és erőforrás). A másik különbség az egész keresztnek a préseléssel kialakított kerete kapcsán figyelhető meg, ugyanis a konstantinápolyi darabon ilyen keret nem látható. A szárak formája azonosságot mutat: az alsó keresztszárak megnyúltak. A keresztszárak díszítését illetően a vajszkai darab búzakalász motívumához hasonló az egykori fővárosi emlék motívuma. A konstantinápolyi kereszt középső részén latin kereszt figyelhető meg, hasonlóan a fentebb említett Eski-Keremen és a kölkei tárgyhoz, azonban ez a motívum a kölkei példányon áttört díszítésként jelenik meg.

A többi kereszt már csak távolabbi párhuzamait képezi a Kárpát-medencei daraboknak. E tárgyak esetében leginkább a középrész kialakítása terén lehet karakteres különbségeket felfedezni. A keresztszárak kialakítása mindegyik darabnál megegyezik. Az alsó keresztszárak itt is megnyúltak, a szárak végén pedig rekeszek imitációi találhatók, azok növényi, palmettás motívummal díszítettek. A kerek szárvégeket a szárak meghosszabbított, spirálisan visszahajló végei fogják közre. A szárak középső részének díszítése is egységes, csak az alsó szárak motívumkialakítása tér el az egyes daraboknál. A középső rész díszítése minden esetben egy egyenlőszárú keresztet formál. A mersini tárgy középső részén a kereszt szögletes, egyenes szárvégződésekkal kialakított, és a kereszttest szárai is ezekből a motívumokból indulnak ki.

A további emlékek inkább már csak az eddig ismertetett tárgyak párhuzamaiként és a szélesebb regionális összehasonlítás emlékeiként értékelhetőek.²⁴ Mindegyiket a karcsú, nyújtottabb kereszttest jellemzi, és minden esetben megfigyelhető a kereszttest középső részén kialakított egyenlőszárú keresztdísz. E tárgyak már öntöttek, ami szélesebb körű elterjedésükre is utal. A keresztszárak végén azonban még mindig megfigyelhetőek a rekeszek imitációi, amelyeket a spirálisan visszahajló szárvégek fognak közre. Egy konstantinápolyi darab esetében a rekeszek helyén korongdíszek láthatók. A valószínűleg szíriai lelőhelyű keresztben azonban valódi betétek helyei figyelhetők meg a szárak végén és a középponti részen látható kereszt formában is. A ciprusi kincs (Lambousa) keresztje esetében mind a kereszt középső részén, mind pedig a szárak végén azonban szintén csak a rekeszek imitációi figyelhetők meg.

Számos, e csoport kapcsán vizsgált arany kereszt egyszerű préseléses technikával készült (6. tábla/6; 7. tábla/5), vonalvezetésük és motívumaik készítés technikájukból adódóan kevésbé aprólékosan kidolgozottak. Mindegyik darab esetében megfigyelhető azonban a szárak rekeszeit imitáló végződés, amelyeket a csigavonalban visszahajló szárvégek fognak közre. A szárak középső részének díszítése megegyezik (a csigavonalas szárvégekkel növényi motívumot alkotva). Középső részükben megtalálható az egyenlőszárú kereszt. A Földközi-tenger keleti medencéjében lelt tárgy szárvégeit díszítő rekesz imitációkban nem növényi minta figyelhető meg, hanem apró egyenlő szárú keresztek.

Egy Egyiptom vagy Palesztina területéről származó és csak tág időhatárok közé keltezett, igen rossz megtartású, egyszerű, bronzból öntött darab (7. tábla/1) már csak egy egyszerűsített és nagyon

²³ TOMKA 2002, 227, Abb. 7/10; GARAM 2001, 62.

²⁴ Ezen összehasonlítás fontosságát jelzik az újabb szakmunkák: GARAM 2001, 62; PROHÁSZKA 2010, 227–229; DRAUSCHKE 2011, 77–78 megközelítései, amelyek szintén egy csoportban taglalják az általam felgyűjtött keresztek egy vagy több tagját.

távoli párhuzamnak tekinthető. A tárgy kialakítása és formai kapcsolatrendszere azonban arra utal, hogy a lelettípus mind nyersanyaga, mind kialakítása tekintetében széles spektrummal rendelkezett az illető korszakban, így egyszerűbb darabjai is elterjedhettek a bizánci területeken.

A 2. típus párhuzamai

E típus párhuzamait a kora középkori Balkán-félszigeten, Krím-félszigeten és a Közel-Kelet területén sikerült fellelnem, míg Észak- és Nyugat-Európában, valamint a steppe régiójában nem találtam a vonatkozó irodalomban e típushoz kapcsolható emlékeket (8. tábla/1). Fontos már most megjegyezni, hogy a párhuzamként összegyűjtött darabok jelentős többsége szórvány, a lelőhelyeik nem ismertek, s ez nagymértékben megnehezíti a tágabb összefüggések vizsgálatát. A granulációs díszítésű kis keresztok 6. századi fülbevaló csüngődíszként való használata is széles körben elterjedt volt a Bizánci Birodalom területén, s ebből adódóan e tárgyak kisebb darabjainak viselete részben e viseleti elemhez is kapcsolódhatott.²⁵

Feltehetően Anatólia területéről származik egy, az 5–7. századra keltezett arany kereszt (8. tábla/2), amely ugyan csak távoli párhuzamát képezi a Kárpát-medencei daraboknak, de mégis figyelmet érdemel kialakítása miatt. A mai Izrael területén került elő a Caesarea Maritima-i kincs, amelyhez két, a kutatás által a 6. századra keltezett darab tartozik (8. tábla/3–4). E tárgyak kialakításukat tekintve nagyon közeli párhuzamait alkotják a Kárpát-medencei daraboknak. Az egyik darab hátulján ugyanaz a felirat olvasható, mint a balatonfüzfői keresztén, így ennek közvetlen párhuzamát alkotja. A Földközi-tenger medencéjének keleti régiójában került elő egy, az 5–7. századra keltezhető arany kereszt (8. tábla/6), amely alapvető formai jellegzetességei miatt a Kárpát-medencei darabok távolabbi párhuzamai közé sorolható. A bulgáriai Bežanovból²⁶ került elő egy, a kutatás által a 6. századra keltezett arany kereszt, amely formai adottságai és díszítési módja tekintetében közeli párhuzamát képezi a balatonfüzfői darabnak.

A balatonfüzfői kereszt legközelebbi párhuzamát az izraeli kincslelet egyik arany, lemezből kialakított keresztje képezi (8. tábla/3). A formai közelség mellett, a hátoldalán lévő azonos felirat is ezt jelzi. A kincslelet keresztjének esetében is kiszélesedő szárakat alakítottak ki, keretezett a tárgy mindkét oldala, és itt is megtalálható az előlap középpontjában a köbetét. A hátlapján görög betűkből ugyanaz a felirat olvasható, mint a balatonfüzfői darabon: a vízszintes száron ΖωΗ (élet), a függőleges száron ΦωC (fény) szavak. Eltérés mutatkozik a két kereszt között az anyaguk tekintetében, mert, míg a balatonfüzfői darabot ezüst lemezből készítették, addig az izraelit arany lemezből. Előlapjuk díszítési motívuma sem azonos, a balatonfüzfői keresztén fenyőág motívum figyelhető meg, a Caesarea-i darab szárain pedig szabálytalan szív alakban rátett drótdíszítés van. A felső függőleges szárhoz kapcsolódik a díszítetlen szalagfűl.

A Bežanovban előkerült 6. századi arany kereszt szintén közeli párhuzamát adja a balatonfüzfői darabnak (8. tábla/5). Keresztszárai a végek felé kiszélesednek, mint az említett Kárpát-medencei darabok esetében, bár e darab különbsége, hogy meghosszított alsó szárával latin keresztet formál. Előlapjának középpontjában, rombusz alakú rekeszben fehér üveg betét ül, szárai pedig fenyőág mintával díszítettek, akárcsak a balatonfüzfői darab előlapja. További egyezés a két darab között a hátlapot díszítő feliratban mutatkozik. A függőleges száron a ΦωC (fény), a vízszintes száron pedig a ΖωΗ (élet) felirat olvasható. Eltérés figyelhető meg a két darab között a hátlap további díszítése tekintetében, ugyanis a keresztszárak sarkaiban és az alsó, megnyúló száron az „ω” és „C” betűk között apró poncolások töltik ki az üresen maradó felületet. Három bordával ellátott szalagfűle a felső, rövidebb szárhoz kapcsolódik.

²⁵ GARAM 2001, 61.

²⁶ GARAM 2001, 60.

Formai adottságait tekintve az izraeli Caesarea Maritima kincslelet másik keresztje is e típus-hoz sorolható (8. tábla/4). A kutatás a 6. századra keltezte az üvegberakásos, aranybevonatos keresztet. Hasonlóan a Kárpát-medencei darabokhoz, a száraz a végek felé szélesednek. Az izraeli emlék előlapján apró granulációkból álló keret és a középpontban lévő kerek üvegbetét szintén a típus általános jellegzetességeit mutatja. A rekeszdíszből kiindulva apró granulációkból álló sor osztja két részre a száraz felületét, míg a hátlapon granuláció sorból álló egyenlőszárú keresztet alakítottak ki.

A fentiek alapján kitűnik, hogy az e formai sajátosságokkal rendelkező kereszték viszonylag széles körben elterjedtek, s hosszú időintervallum alatt divatban voltak. A kora bizánci emlékek megléte egyben jól mutatja azt az előképet, amire a Kárpát-medencei darabok is kapcsolódtak. Fontos kiemelni, hogy a tárgy alapvetően a gazdagabb körében volt divatban, hiszen minden esetben nemesfém-ből (a legtöbb esetben aranyból) készültek, míg a rekeszdíszek nagy része is féldrágakő, és csak kevesebb esetben volt üveg.

A 3. típus párhuzamai

E típus a fellelt emlékek alapján szintén a kora középkori Balkán-félszigeten, Anatóliában és a Közel-Keleten volt gyakori (9. tábla/1). Garam Éva hívta fel a figyelmet arra, hogy a 6–7. század folyamán e kereszt típus nem csak a Bizánci Birodalom területén volt divatban valószínűleg a keresztény hitet vallók ékszereként, hanem a Birodalom vonzáskörzetének peremterületein is; és a Kárpát-medencében fellelt darabok az egyszerűsített példányokat képviselik.²⁷

Konstantinápolyból való a 6–7. századra keltezett, üveg betétes arany kereszt (9. tábla/2); és valószínűleg szintén innen vagy Mersin területéről származik a 6. századra keltezett, vörös (kő vagy üveg) betétes, aranylemez-ből készített darab (9. tábla/3). Feltehetően az utóbbi darab alkotja e típus keresztjeinek eredeti formáját, amely típusnak egyszerűbb darabjai kerültek elő a központi régiótól nyugatabbra. Feltételezhetően Anatólia területén került elő egy, a konstantinápolyi vagy mersini darabbal azonos, lemezes (5–7. századra keltezett) arany kereszt, amelynek rekeszéből hiányzik a betét.

A Kárpát-medencei darabok párhuzamaihoz sorolható egy összetett kialakítású, az 5–7. századra keltezett, aranyból öntött kereszt (9. tábla/6), amely az avar kori emlékekhez hasonlóan, kör átmetszetű, a végek felé kiszélesedő szárazakkal és előoldalán egy-egy kisebb granulációval díszített. A kereszttest középpontját egy viszonylag nagyobb, arany granuláció ékíti, amelyet körülvesz a száraz tövében elhelyezkedő négy apróbb granuláció.

Már távolabbi párhuzamát képezi a Kárpát-medencei daraboknak a valószínűleg Palesztina területéről származó, 5–7. századra keltezett ezüst ötvözetből öntött, hatszög átmetszetű pálcikakereszt (9. tábla/5), melynek hátoldalát a középpontban négyszirmú virág díszíti.

E kereszt típus számos darabjának szárai üregesek, lemez-ből készültek. Külön csoportot alkotnak azok a darabok, amelyek szárainak végét granulációval díszített félgömb alakú tag zárja le. Két, szinte megegyező, darab került elő: az egyik Konstantinápolyban vagy Mersinben (9. tábla/3), a másik feltehetően Anatólia területén (9. tábla/4). Kör átmetszetű szárai a végek felé kiszélesednek és végük az említett, granulációs díszítéssel ellátott, félgömbös taggal záródik. Az anatóliai darab előoldalán látszanak a lemezek összeillesztésének vonalai és a középponti rekesz betéte hiányzik. A másik darabban azonban a vörös rekeszbetét megmaradt. E két darabhoz igen közel áll egy ismeretlen lelőhelyű arany kereszt, melynek középrészén a kerek rekeszbe piros kő vagy üveg betét került. Szintén ide sorolható, bár formai adottságait tekintve eltéréseket mutat, egy további ismeretlen lelőhelyű arany kereszt is.

²⁷ GARAM 2001, 62.

A típus párhuzamainál megfigyelhető, hogy valószínűleg a peremterületek környékén készültek olcsóbb alapanyagból a keresztek, a birodalom belsejében szinte kivétel nélkül arany alapanyagúak. A Kárpát-medence területén is az egyszerűbb és lényegesen olcsóbb darabok találhatók meg.

A 4. típus párhuzamai

A závodi kereszt egyediségére már a korábbi kutatás is felhívta a figyelmet; részben ebből az egyedi jellegből is adódott, hogy a tárgyat hosszabb ideig kései emlékek tartották, mára azonban egyértelművé vált, hogy a korai időszakra keltezhető.²⁸ A tárgy konkrét párhuzamát nem sikerült fellelnem a vonatkozó szakirodalomban. Amint arra a 3. típusba sorolt ΖΩΗ – ΦΩC feliratos emlékek is utalnak, nem egyedi jelenség a tárgyakon óvó, védő feliratok alkalmazása. Hasonló, több soros szövegrészt azonban nem sikerült fellelnem más, egykorú mellkereszteken. A tárgy legközelebbi párhuzama a Garam Éva által is hivatkozott, Doumbarton Oaksban őrzött és valószínűleg Constantino-polisból származó arany mellkereszt (10. tábla/3), hátoldalán a ΘΕΟΤΟΚΕ ΒΟΗΘΗ ΕΛΕΝΗΣ ΑΜ(ΗΝ) fohással.²⁹ A tárgy azonban számos vonatkozását tekintve eltér a závodi darabtól; ugyanis az amerikai gyűjtemény keresztje arany és előoldalán egy Szent Kereszt relikviát is magába foglalt.³⁰ Mind a két kereszt öntött volt, és a felirat elrendezése és olvasási rendszere is hasonló: mind a két esetben a feliratok a kereszt felső szárán kezdődnek, majd a két oldalsó száron folytatódnak és az alsó keresztszáron fejeződnek be. Formai tekintetben nem hasonlít a két tárgy. A závodi emlék esetében az oldalsó és az alsó keresztszárak végződése íves, míg a Dumbarton Oaksban őrzött emlék szárai egyenes végződésűek. A két tárgy függesztő füle is különbözik egymástól. Kérdéses, hogy a Belgrádi Iparművészeti Múzeum ismeretlen lelőhelyű keresztje (10. tábla/4) kapcsolatba hozható-e a závodi darabbal.³¹ A rossz minőségű leletközlésből a 8–10. századra keltezett bronz emlék feliratának (Ι[ηςου]C Χ[ριστο]C ΝΙ ΚΑ) rövidítése jól értelmezhető, azonban kérdéses, hogy a tárgy mellkereszt volt-e, vagy pedig a votív keresztek közé sorolható inkább. Utóbbi lehetőség ellen talán a felirat jellege szól.³²

Újabban Radmilo Petrovič bizánci keresztekre áttekintő monográfiájában részletesen foglalkozik a feliratos mellkeresztekkel.³³ A szerb kutató a závodi darabtól az Uherské Hradiště – Sady-i 9. századi emléken keresztül³⁴, az athéni Paul Canellopoulos Gyűjtemény 12. századi emlékéig (10. tábla/2) tárgyalja a leleteket.³⁵ Gondos anyaggyűjtése alapján úgy tűnik, hogy hosszabb feliratok hosszú időszakon keresztül megtalálhatóak voltak a bizánci hagyományban, és a závodi emlék is ebbe a sorba kapcsolódik be.

Radmilo Petrovič munkája is felhívta a figyelmet, a fentebb már említett 5–7. századi votív keresztekre, amelyek esetében általános a felirat a kereszt előoldalán. Ezen kereszteknel a felirat elrendezése a Dumbarton Oaksban őrzött kereszt és a závodi darab rendszerét követte, azonban ezek a tárgyak, jellegükből adódóan, nem a viselet részét képezték. A votív keresztek 5–7. századi divatja egy-

²⁸ GARAM 2001, 60.

²⁹ ROSS – BOYD – ZWRIN 2005, 22, 17.

³⁰ A Dumbarton Oaks katalógus szerint az ott őrzött kereszt, máig közöletlen párhuzama is megtalálható a gyűjteményben. Vö.: ROSS – BOYD – ZWRIN 2005, 22.

³¹ PETROVIČ 2001, 259, No. 175.

³² A votív emlékekhez kapcsolódó feliratokról: VÍKAN 1982, 44–46.

³³ PETROVIČ 2001, 65–93.

³⁴ Uherské Hradiště–Sady kereszt újabb értékeléséhez: GALUŠKA 1996, 112 (a korábbi szakirodalom áttekintésével).

³⁵ Az athéni emlék (BYZANTINE ART 1964, 390) esetében érdemesnek tűnik megjegyezni, hogy ennél a darabnál hasonló a keresztszárak kialakítása, mint a závodi esetében. A két emlék közt meglévő jelentős időkülönbség egyben utal a formai hagyomány, Birgitte Pitarakis által is említett, hosszú időn keresztül való továbbélésére. Vö.: PITARAKIS 2006, 29–30.

ben utal a feliratos kereszték kettős hátterére, ugyanis a 3. típus kapcsán vizsgált $Z\Omega H - \Phi\Omega C$ feliratok rövidek, és egy sematikus rendszert követtek, a závodi, vagy az amerikai gyűjtemény keresztjének fohásza (a felirat jellege és struktúrája alapján is) a votív kereszttekkel is kapcsolatban állhatott.³⁶

A kereszték feliratainak kapcsán érdemesnek tűnik talán még azt megjegyezni, hogy a votív kereszték esetében, ugyanúgy mint a mellkereszték kapcsán, az oldalsó keresztoszárakon található felíratrészek vonatkozásában kétféle felosztás jelenik meg. Amint azt a Bibliothèque Nationale de France Wilhelm Forner Gyűjteményének egyik emléke is mutatja, más rendszer is létezett. A kilikai Tarsusból származó Symeoniosargentarius (bankár) keresztjén ugyanis a felírat ugyanúgy a felső keresztoszáron kezdődik, de az oldalsó keresztoszárakon folyamatosan folytatódik, végül az alsó keresztoszáron fejeződik be.³⁷ Ilyen felírat volt a Dumbarton Oaksban őrzött keresztén is. Ezzel ellentétben a závodi kereszt felírata, ahol az oldalsó keresztoszárakon lévő felírat megtörik és külön-külön olvashatók a szövegrészek. Ez a felosztás van meg a Canellopoulos Gyűjtemény keresztjén is és számos votív emléken.³⁸

Az 5. típus párhuzamai

Az egyszerű ólom mellkereszték párhuzamainak kapcsán számos nehézség felmerült. A hasonló tárgyakat a nagyobb reprezentatív emlékanyagra koncentráló katalógusok nem, vagy csak kivételes alkalmakkor közlik. Garam Éva is mindössze egy ilyen emlékre hívta fel a figyelmet a Baltimore-i Walters Art Gallery gyűjteményében.³⁹ E tárgyak azonban nem egyedi jelenségek: nagy számban fordulnak elő hasonló ólom kereszték internetes aukciókon is.⁴⁰ Sajnálatos, hogy ezek az emlékek inkább csak ilyen híradásokból ismertek, így a leletkörnyezetük nem vizsgálható. Egykori gyakoriságukat azonban jól jelzi, hogy csak az interneten tallózva is nagy számban találhatunk ilyen eladásra kínált tárgyakat (11. tábla).⁴¹ Az erre vonatkozó szakirodalomban csak kevés ilyen típusú keresztet találtam. Radmilo Petrovič a mai Macedón Köztársaság fővárosában, Szkopjében (ókori Stobi) talált a kora középkori temető 404. sírjában,⁴² míg a másik emlék az egykori Moesia területén lévő Sucidava lelőhelyről került elő.⁴³ A kis darabszám ellenére a Kárpát-medencei viszonylag magas darabszám leginkább a gondos ásatási megfigyeléseknek és a leletközléseknek köszönhető. Az ólom mellkereszték, amint azt a 10. századi emlékek kapcsán Langó Péter és Türk Attila kimutatta, nagy számban fordultak elő Bizánc peremterületein.⁴⁴

A tárgyalt mellkereszték típusainak többsége tehát számos párhuzammal rendelkezik a bizánci területeken. Abban azonban a Kárpát-medencei darabok „egyediek”, hogy a gondos ásatási megfigyelések következtében az itt talált emlékek sok esetben jobban keltezhetőek, mint a délkelet-európai párhuzamok, ezáltal pedig azok elemzésében, keltezésében is komoly szerepük lehet majd a későbbiekben.

³⁶ SCHMIDT 2001, 202–203; <http://art.thewalters.org/viewwoa.aspx?id=34791> (2011. április 20.)

³⁷ TROIS DONATIONS BYZANTINES 2001, 10.

³⁸ A keresztoszárakon osztott felíratra a votív emlékeken: SCHMIDT 2001, 202–203.

³⁹ GARAM 2001, 63.

⁴⁰ A tárgyak kialakítása és viszonylag kis forgalmi értéke alapján magam feltételezem, hogy ezek a tárgyak eredetiek (nem éri meg hamisítani azokat).

⁴¹ Az alábbi linkek hivatkozási helyét csak példaként közlöm (a hivatkozási helyeket 2011. április 18-án töltöttem le): <http://www.worldmuseumofman.org/display.php?item=108>;

<http://www.paleodirect.com/pgset2/ra83.htm>;

<http://www.coins-auctioned.com/auctions/ancient-roman-byzantine-lead-cross-ac769-6611>;

<http://faganarms.com/unusualbyzantineleadcross.aspx>; http://cgi.ebay.com/BYZANTINE-LEAD-CROSS-/200582819860#ht_1346wt_932.

⁴² PETROVIČ 2001, 164.

⁴³ PETROVIČ 2001, 269.

⁴⁴ LANGÓ – TÜRK 2004, 388.

Az avarok és a kereszténység az írott források tükrében

Az avarok kereszténységhez való viszonyáról több forrásrész beszámol. A 8. század végéig e részletek csak mint pogány, bűnös, megtérítendő népről számolnak be. „[...] Ecgbert pap [...] Tudott arról, hogy Germániában igen sok ilyen náció van ... Ilyenek a frízek, a ruginusok, a dánok, a hunok, a régi szászok, a boructuariusok, és sokan vannak más népek is ezeken a részeken, akik még pogány rítusoknak hódolnak; [...]”.⁴⁵ E részlet alapján az angliai papok a hunokról – akik minden bizonnyal az avarokat jelölik – a megtérítendő pogány népek között emlékeztek meg.⁴⁶ A következő részlet is ezt a képet erősíti: „(A Tudatlanság mondja [magáról]) ... tévelygések dajkájának és ostobának fognak nevezni. Mert az én csírámból nőnek ki nemzedékek vétke sarjai szélkében a bűnös világ határain. Emiatt szeretett mindenkor engem Germania földje, a szláv emberek parasztias nemzetsége és a durva Szkítaország (*Scythia*).”⁴⁷

A 795. évnél lehet olvasni először keresztény hitre térni kívánó – valójában inkább kényszerülő – avarokról, akik így kívánták megadni magukat Nagy Károly frank uralkodónak. „[...] Odajöttek a tudun küldöttei is, aki az avarok nemzetsége körében és országában nagy hatalommal bírt. A követek azt mondták, hogy a tudun a saját földjével és népével együtt meg akarja adni magát a (frank) királynak, s rendelkezésének megfelelően fel kívánja venni a keresztény hitet.”⁴⁸ 796-ban a tudun és kísérete meg is keresztelkedett Aachenben: „[...] őt és azokat, akik vele együtt jöttek, megkereszteltette. Aztán nagy tiszteletadással és ajándékokkal visszaküldötte őket saját földjükre.”⁴⁹ Ezek után pedig 805-ben Ábrahám kagán is megkeresztelkedett: „Akapkán eljött Károly úr(unk)hoz, és Ábrahám kagánt megkeresztelték a Fischában.”⁵⁰

A 796-os évben az egyik forrás említ egy feltételezhetően néhány főpap által összehívott zsinatot, amelynek egyik fontos témája az avarok között végzendő keresztelés volt. Ez a részlet árulja el, hogy az avarok között vannak ekkor már megkeresztelkedett csoportok, akiket egyes esetekben újra meg kell keresztelni. „[...] Akikről bebizonyosodik vallomásuk alapján [...], hogy ama föld papjai a Szentháromság nevében immár megkeresztelték őket, azokat ismét megkeresztelni nem kell. [...] Vannak, akiket klerikusok kereszteltek meg paptól megáldott vízzel a Szentháromság nevében, [...] az ilyeneket nem volna helyes újra megkeresztelni. [...] Vannak viszont akiket tanulatlan papok kereszteltek. [...] Pusztán a test vízzel való lemosása történt. Az ilyeneket megkeresztelésnek kell tekinteni.”⁵¹

Összevetve az írott források által sugallt képet a régészeti eredményekkel, némi ellentmondás figyelhető meg. Míg a sírokból előkerült keresztény jellegű tárgyak egy jelentős részét a kutatás korai és középső avar korabeliként határozta meg, addig az írott források nemcsak a 8. század végétől említene megkeresztelkedett csoportokat, hanem a korábbi időszakban egyértelműen pogány, bűnös, a kereszténységtől elzárkózott képet festenek az avar kori népességről. Azonban a fentebb idézett 796. évi zsinatról megemlékező forrásrészlet mégis említ olyan csoportokat az avarok országában, amelyek már korábban felvették a keresztény hitet. Az említett csoportok közé tartozhat a Keszthely-kultúra népessége – ahogyan erre már több kutató felhívta a figyelmet, – amelynek sírjaiból számos keresztény jellegű tárgy került elő. Ez felhívja a figyelmet arra a kérdésre, hogy a mellkereszteteket és az egyéb kereszténységre utaló tárgyakat tartalmazó sírok mennyiben avar környezetben helyezkednek el. A sírok egyéb mellékletei rámutatnak arra, hogy a kereszteltekkel ellátott sírok egy jelentős része az

⁴⁵ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 224, 100. §. B(a)eda, *Historiaecclesiastica gentis Anglorum* V9 (GlossarA I 238).

⁴⁶ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 224, 100. § kommentárja.

⁴⁷ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 266, 108. §. Bonifatius, *Aenigmata de virtutibus et vitiis* 320–324.

⁴⁸ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 285, 126. §. *Annales regni Francorum*. 795 (GlossarA I 202).

⁴⁹ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 288, 128. §. *Annales Laureshamenses*. 795 (GlossarA I 195).

⁵⁰ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 307, 140. §. *Annales Sancti Emmeramimajores*. 805 (GlossarA I 192).

⁵¹ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998, 291–292, 129. §. *Dictatus Paulini patriarchae* (GlossarA I 229).

avarok között élt romanizált népesség területén (Lesencetomaj), továbbá erős germán vonásokkal rendelkező csoportok területein (Kölked, Környe, Baráthely, stb.) fordult elő.

Fontos kiemelni, hogy még a Keszthely-kultúra területén előkerült keresztény jellegű tárgyakkal ellátott sírok sem mutatnak a többi melléklet alapján tisztán keresztény hitre utaló képet. A vegyes etnikai környezet és tárgyi anyag alapján az utóbbi időben a legtöbb kutató egyetért abban, hogy egyfajta vallási szinkretizmus határozhatta meg az avar kori népesség hitrendszerét. Számos példa bizonyítja, hogy jól megfér egymás mellett a mellkereszt és bármilyen pogány amulett (jutasi 116. sír, várpalotai 20. sír, stb.).

IRODALOM

ADAM

- 2002 Szentpéteri J. (Hrsg.): Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. *VAH* 13/1. Budapest.

BÁRÁNY-OBERSCHALL M.

- 1953 Byzantinische Pektoralkreuze aus ungarischen Funden. In: *Forschungen zur Kunstgeschichte und christlichen Archäologie* II. Baden-Baden, 207–251.

BÂRZU, L.

- 2010 Ein gepidisches Denkmal aus Siebenbürgen. Das Gräberfeld 3 von Bratei (bearbeitet von R. Harhoiu). *ArchRom* 4. Cluj-Napoca – Bistrița.

BÓNA I.

- 1963 Ásatások Várpalotán (1963). *DissArch* 5. 119–124.
1982–1983 A XIX. század nagy avar leletei. *SzMMÉ*. 81–160.
(1984)
2000 Ein frühawarisches Gräberfeld in der Unio-Sandgrube von Várpalota. *ComArchHung*. 123–160.

BUGARSKI, I.

- 2009 The meaning of the crosses in early avar female graves: Three case studies from Vojvodina. *AAC* 44. 219–232.

BYZANTINE ART

- 1964 Byzantine Art and European Art. Athens.

BYZANTIUM AT PRINCETON

- 1986 Čurčič, S. – St. Clair, A (eds.): Byzantium at Princeton. Byzantine art and archaeology at Princeton University. Catalogue an exhibition at Firestone Library, Princeton University August 1 Through October 26, 1986. Princeton.

BYZANZ-DAS LICHT AUS DEM OSTEN

- 2001 Stiegemann, Ch. (Hrsg.): Kult und Alltag im Byzantinischen Reich vom 4. bis 15. Jahrhundert. Paderborn – Mainz.

CSALLÁNY D.

- 1939 Kora-avarkori sírleletek / Grabfunde der Frühawarenzeit. *FA* 1–2. 121–180.

DIE WELT VON BYZANZ

- 2004 Wamser, L. (Hrsg.): Die Welt von Byzanz Europas Östliches Erbe. Glanz, Krisen und Fortleben einer tausend jährigen Kultur. München.

DRAUSCHKE, J.

- 2011 Zwischen Handel und Geschenk. Studien zur Distribution von Objekten aus dem Orient, aus Byzanz und aus Mitteleuropa im östlichen Merowingerreich. Rahden/Westf.

FETTICH N.

- 1964 A jutasi avar kori temető revíziója. *VMMK* 2. 79–118.

GALUŠKA, L.

- 1996 Uherské Hradiště – Sady – křesťanské centrum říše velkomoravské. Brno.

- GARAM É.
- 1992 Die münzdatierten Gäber der Awarenzeit. In: Daim, F. (Hrsg.): *Awarenforschungen*. Bd. 1. *Studien zur archäologie der Awaren* 4. Wien. 135–250.
  - 1993 Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum. *Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archaeologica* I. Budapest.
  - 2001 Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts. *MAA* 5. Budapest.
- KISS A.
- 1979 Das Gräberfeld und die Siedlung der awarenzeitlichen germanischen Bevölkerung von Kölked. *FA* 30. 185–192.
  - 1996 Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A. Mit Beiträgen von Max Martin, Peter Stadler und István Takács. *Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie* 2. Innsbruck.
  - 2001 Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. *MAA* 6. Budapest.
- KISS G. – SOMOGYI P.
- 1984 Tolna megyei avar temetők. *DissPann* III/2. 162–178.
- KOVRIG I.
- 1963 Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *ArchHung* 40. Budapest.
- LANGÓ P. – TÜRK A.
- 2004 Honfoglalás kori sírok Mindszent-Koszorús-dűlőn (Adatok a szíjbefűzős bizánci csatok és a délkelet-európai kapcsolátú egyszerű mellkeresztek tipológiájához). *MFME–StudArch* 10. 365–457.
- LÁSZLÓ GY.
- 1940 Újabb keresztény nyomok az avarkorból. *DolgSzeg* 16. 145–158.
  - 1968 Az avarok és a kereszténység. *Régészeti Dolgozatok* 9. 41–53.
- MADARAS L.
- 1981 A Szeged-Fehértó A és B temetők anyagának összehasonlító vizsgálata. *SzMMÉ*. 35–64.
  - 1995 Avarkori lelőhelyek Jász-Nagykun-Szolnok megyében. In: Ujváry Z. (szerk.): *Tanulmányok és közlemények*. Debrecen – Szolnok. 81–107.
- MARTIN, M.
- 1990 Awarische und germanische Funde in Männergräbern von Linz-Zizlau und Környe. Ein Beitrag zur Chronologie der Awarenzeit. *WMMÉ* 15. 65–90.
- NÉMETH P.
- 1969 Újabb avarkori leletek a történeti Veszprém megyéből. *VMMK* 8. 153–166.
- PERÉMI Á.
- 1984/85 (1991) A lesencetomaj-piroskereszt Keszthely-kultúras temető (előzetes jelentés). *MFME*. 155–169.
  - 2012 Keresztmellékletes sírok a Lesencetomaj-Piroskereszt temetőből. In: Vida T. (szerk.): *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére / Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*. Budapest. 437–475.
- PETROVIČ, R.
- 2001 Rečnik vizantijskih krstova. Beograd.
- PITARAKIS, B.
- 2006 Les croix-reliquaires pectorales byzantines en bronze. Paris.
- PROHÁSZKA P.
- 2010 Die awarischen Oberschichtgräber von Ozora-Tótipuszt (Kom. Tolna, H.). In: Daim, F. – Drauschke, J. (Hrsg.): *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter*. Bd. 3. *RGZM–M* 84/1–3. Mainz. 189–275.
- RHÉ GY. – FETTICH N.
- 1931 Jutas und Öskü. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn. *Skythica* 4. Prag.

ROM UND BYZANZ

- 1998 Baumstark, R. (Hrsg.): Rom und Byzanz – Schatzkammerstücke aus bayerischen Sammlungen. München.

ROSS, M.–BOYD, S.–ZWRIN, S.

- 2005 Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection. Vol. 2: Jewelry, Enamels, and Art of the Migration. Dumbarton Oaks Byzantine Collection Catalogues. Washington.

RÓMER F.

- 1872 Az ozorai kincs. *ArchÉrt* 5. 292 – 293.

SALAMON Á.

- 1969 Über die ethnischen und historischen Beziehungen des Gräberfeldes von Környe (VI. Jh.). *AAH* 21. 273 – 297.

SALAMON Á. – ERDÉLYI I.

- 1971 Das Völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe. *StudArch* 5. Budapest.

STAECKER, J.

- 1999 Rex regnum et dominus dominorum. Die wikingerzeitlichen Kreuz- und Kruzifixanhänger als Ausdruck der Mission in Altdänemark und Schweden. *Lund studies in medieval Archaeology* 23. Stockholm.

SZATMÁRI S.

- 1982–1983 Avar temető és telepásatás Tatabánya-Alsógalla mellett. *SzMMÉ.* 67–79.
(1985)

TESORI

- 2000 Tesori dell' arte cristiana in Bulgaria. Roma – Bornia.

THE ROAD TO BYZANTIUM

- 2006 Althaus, F. – Sutcliffe, M (eds.): The road to Byzantium. Luxury Arts of Antiquity. London.

TOMKA P.

- 1973 A környei avar temető történeti értékeléséhez. *AntTan* 20/1. 227–231.
2002 Christ oder Heide? Das Grab 317 von Táp-Borba. *ZM* 11. 211–228.

TROIS DONATIONS BYZANTINES

- 2001 Trois donations byzantines au Cabinet des Médailles. Édité par la Bibliothèque nationale de France – Congrès des études byzantines 2001. Paris.

VIKAN, G.

- 1982 Byzantine Pilgrimage Art. Washington.

WOGERICHT-BAUER, B.

- 2002 Enkolpien. PHd Manuscript, Kunstgeschichtliche Institut. Mainz. 25–71.

WOSINSZKY M.

- 1896a Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig I-II. In: *Tolna vármegye története* II. Budapest. 1016–1033.

- 1896b A závodi sírmező. *ArchÉrt* 16. 12–30.

ZASTROW, O.–DE MEIS, S.

- 1975 Oreficeria in Lombardia dal VI al XIII secolo croci e crocifissi. Como.

PECTORAL CROSSES IN THE CARPATHIAN BASIN DURING THE AVAR AGE**(ABSTRACT)**

In the archaeological material from the Carpathian Basin dated in the Avar Age a relatively high number of artefacts with Christian characteristics were identified. It can be presumed that, in a way or another, the owners of these objects had come in contact with Christianity. Among these finds the number of the pectoral crosses is relatively low; however, mostly this category suggests a possible Christian owner. Taking a closer look on the graves in question, as well as on the other grave goods and the surrounding burials, one can hardly speak about individuals with unequivocal Christian faith in the Carpathian Basin during the Avar Age.

The typology of the pectoral crosses of the period was elaborated by Éva Garam based on the finds discovered until the beginning of the 21st century; however, since then several new pieces have been identified. The author divided the 28 pectoral crosses discussed in this paper in five main groups. From methodological point of view Éva Garam's typological system was also taken into consideration, but emphasis was put on other, mainly morphological aspects. The main groups were divided further in subgroups based both on technological characteristics and decoration.

Each type has numerous analogies, mainly from the Crimea, the Balkans, Anatolia, the Near East and Africa, but similar pieces are also known from Western Europe.

The picture resulting from the comparison of the typological analysis with the written sources is somewhat controversial. Except for two pieces, the pectoral crosses discovered in graves can be dated in the Early and Middle Avar Period, whereas the written sources mention Christian Avars or Avars who were preparing or were forced to be baptized for the first time at the end of the 8th century, more precisely in 795. On the other hand, in 796, referring to the synod held somewhere in the Danube region, those groups of the Avars are mentioned which should have been re-baptized because the barbarization of their members. This information confirms the results of the archaeological analysis, namely that the graves containing crosses can be connected to a not purely Avar milieu. Three graves with cross were found in the cemetery at Lesencetomaj belonging to the Keszthely culture; the rest of the material was discovered in majority in cemeteries with relatively strong Germanic influences, like Kölked, Jutas, Környe, or Bratei/Baráthely (Romania).

Based on the heterogeneous material discovered in the graves as well as the supposedly mixed ethnical composition of the cemeteries, several scholars accepted a religious syncretism among the Avars. On these grounds one cannot presume the existence of a pure Christian religion (not even in the case of the Romanized population), but the total rejection of the presence of the Christianity should also be reconsidered.

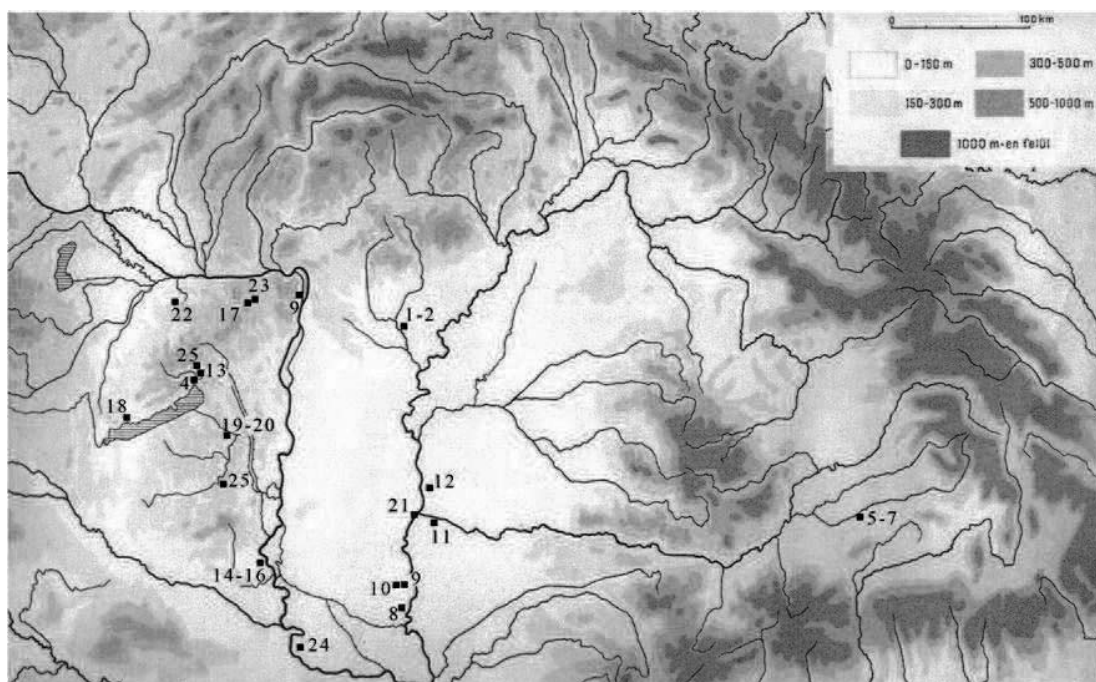
	Lelőhely	Megye/ország	Őrzési hely	Anyag	Kialakítás	Kor	Irodalom
1.	Alattyan-Tulát, 14. sír	Szolnok m.	Magyar Nemzeti Múzeum	Ólom	Öntött	7. század közepe	KOVRIK 1963; GARAM 2001, 57–65; MADARAS 1995, 81–107; ADAM: 01 – 16 – 0020 – 01.
2.	Alattyan-Tulát, 14. sír	Szolnok m.	Magyar Nemzeti Múzeum	Ólom	Öntött	7. század közepe	KOVRIK 1963; GARAM 2001, 57–65; MADARAS 1995, 81–107; ADAM: 01 – 16 – 0020 – 01.
3.	Backo Petrovo Selo/Péterréve, 17. sír	Szerbia	–	Ólom	Öntött	7. század első fele	BRUKNER 1968, 170–173; GARAM 2001, 57–65; ADAM: 06 – 10 – 0120 – 01.
4.	Balatonfűzfő K, sír	Veszprém m.	Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém)	Ezüst	Lemezes	6. század második fele (Justinianus kori)	LÁSZLÓ 1968, 50; NÉMETH 1969, 153–166; GARAM 2001, 57–65; ADAM: 01 – 19 – 0320 – 03.
5.	Bratei/Baráthely, 219. sír	Románia	–	Ezüst/bronz ⁵²	Öntött	6–7. század	BÁRZU 2010, 240–241.
6.	Bratei/Baráthely, 237. sír	Románia	–	–	Lemezes	6–7. század	BÁRZU 2010, 248.
7.	Bratei/Baráthely, 237. sír	Románia	–	–	Lemezes	6–7. század	BÁRZU 2010, 248.
8.	Becej/Óbecse-Pionarsca utca, 27. sír	Szerbia	Gradski Muzej (Becej/Óbecse)	Ezüst	Lemezes	6/7. század; 7. század első fele; 650–670/680	GARAM 2001, 57–65; BUGARSKI 2009, 219–232; ADAM: 06 – 10 – 0190 – 06.
9.	Budakalász, 1083. sír	Pest m.	Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága	Ezüst	Öntött	–	GARAM 2001, 57–65; ADAM: 01 – 13 – 0130 – 01.
10.	Čik, 17. sír	Szerbia	–	Ólom	Öntött	7. század második fele	BUGARSKI 2009, 219–232.
11.	Deszk G, 37. sír	Csongrád m.	Móra Ferenc Múzeum (Szeged)	Ezüst	Lemezes	Kora avar kori	CSALLÁNY 1939, 121–180; LÁSZLÓ 1940, 145–158; GARAM 2001, 57–65; ADAM: 01 – 06 – 0170 – 02.

⁵² Eltérő adatokat találtam (BÁRZU 2010, 80; 240–241).

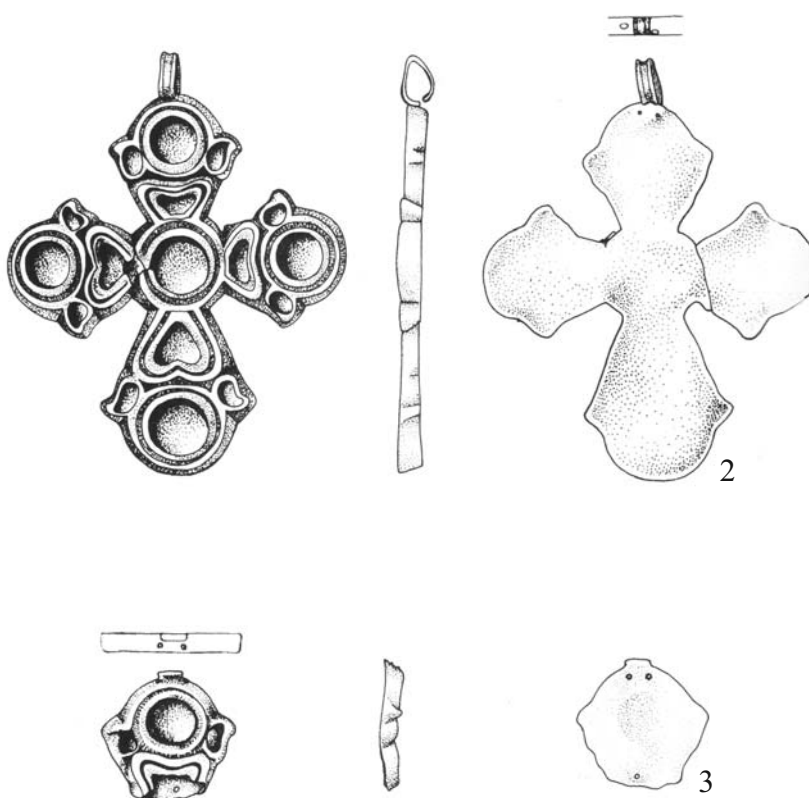
12.	Hódmezővásárhely- Székkutas, 8. sír	Csongrád m.	–	Aranyozott ezüst	Lemezes	7. század eleje? (minta csere?)	GARAM 2001, 57–65; B. NAGY 2003.
13.	Jutas, 116. sír	Veszprém m.	Magyar Nemzeti Múzeum	Ólom	Öntött	7. század utolsó évtizedei	RHÉ – FETTICH 1931; CSALLÁNY 1956, 132–133, 235; FETTICH 1964, 79–118; GARAM 2001, 57–65; ADAM: 01 – 19 – 2410 – 04.
14.	Kölked A, 207. sír	Baranya m.	Magyar Nemzeti Múzeum	Bronz	Öntött	6. század utolsó harmada–8. század közepe	KISS 1979, 185–192; KISS 1996; GARAM 2001, 57–65; ADAM: 01 – 02 – 1620 – 01.
15.	Kölked A, 634. sír	Baranya m.	Magyar Nemzeti Múzeum	Ólom	Öntött	Kora avar kori	KISS 1979, 185–192; KISS 1996; GARAM 2001, 57–65; ADAM: 01 – 02 – 1620 – 01.
16.	Kölked B, 449. sír	Baranya m.	Magyar Nemzeti Múzeum	Ezüst	Lemezes	Közép avar kori	KISS 1979, 185–192; GARAM 2001, 57–65; KISS 2001; ADAM: 01 – 02 – 1620 – 02.
17.	Környe, 106. sír	Komárom- Esztergom m.	Magyar Nemzeti Múzeum	Ólom	Öntött	7. század első fele	SALAMON 1969, 273–297; SALAMON–ERDÉLYI 1971; TOMKA 1973, 227–231; GARAM 2001, 57–65; ADAM: 01 – 11 – 0410 – 01.
18.	Lesencetomaj- Piroskereszt, 39. sír	Veszprém m.	Városi Múzeum (Tapolca)	Ólom	Öntött	650–680	PERÉMI 1991, 155–169; MÜLLER 1992, 251–307; GARAM 2001, 57–65; PERÉMI 2012, 437–475; ADAM: 01 – 19 – 1310 – 01.
19.	Lesencetomaj- Piroskereszt, 782. sír	Veszprém m.	Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém)	Roszezüst	Lemezes	8. sz. második fele–9. sz. eleje	PERÉMI 2012, 437–475; ADAM: 01 – 19 – 1310 – 01.
20.	Lesencetomaj- Piroskereszt, 1629. sír	Veszprém m.	Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém)	Bronz	Öntött	8–9. sz. fordulója	PERÉMI 2012, 437–475; ADAM: 01 – 19 – 1310 – 01.

21.	Ozora-Tótipusztá	Tolna m.	Magyar Nemzeti Múzeum	Arany	Lemezes	7. sz. utolsó harmada	RÖMER 1872, 292–293; WOSINSZKY 1896a, 1000–1008; BÓNA 1984, 81–160; GARAM 1992, 135–250; GARAM 1993, 96–103; GARAM 2001, 57–65; PROHÁSZKA 2010, 189–275; ADAM: 01 – 17 – 0760 – 01.
22.	Ozora-Tótipusztá	Tolna m.	Magyar Nemzeti Múzeum	Arany	Lemezes	7. sz. utolsó harmada	RÖMER 1872, 292–293; WOSINSZKY 1896a, 1000–1008; BÓNA 1984, 81–160; GARAM 1992, 135–250; GARAM 1993, 96–103; GARAM 2001, 57–65; PROHÁSZKA 2010, 189–275; ADAM: 01 – 17 – 0760 – 01.
23.	Szeged-Fehértó A, 260. sír	Csongrád m.	Móra Ferenc Múzeum (Szeged)	Ólom	Öntött	Közép avar kori	MADARAS 1981, 35–64; MADARAS 1995; GARAM 2001, 57–65; ADAM: 01 – 06 – 0570 – 02.
24.	Táp-Borbapusztá, 317. sír	Győr-Ménfőcsanak m.	Xantus János Múzeum (Győr)	Ezüst	Lemezes	7. sz. vége	GARAM 2001, 57–65; TOMKA 2002, 211–228; ADAM: 01 – 08 – 1570 – 01.
25.	Tatabánya-Alsógalla, 241. sír	Komárom-Esztergom m.	Kuny Domokos Múzeum (Tata)	Ólom	Öntött	7. század első fele	SZATMÁRI 1985, 67–79; GARAM 2001, 57–65; ADAM: 01 – 11 – 0680 – 01.
26.	Vajnszék, 5. sír	Vajdaság	–	Ezüst	Lemezes	7. század	GARAM 2001, 57–65; BUGARSKI 2009, 219–232.
27.	Várpalota-Únio, 20. sír	Veszprém m.	Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém)	Ólom	Öntött	7. század első fele	BÓNA 1963, 119–124; BÓNA 2000, 123–160; GARAM 2001, 57–65; ADAM: 01 – 19 – 2380 – 03.
28.	Závod, 104. sír	Tolna m.	Magyar Nemzeti Múzeum	Bronz	Öntött	7. sz. második fele	WOSINSZKY 1896a, 1016–1033; WOSINSZKY 1896b, 12–30; KISS – SOMOGYI 1984, 161–169; GARAM 2001, 57–65; ADAM: 01 – 17 – 1070 – 01.

1. táblázat

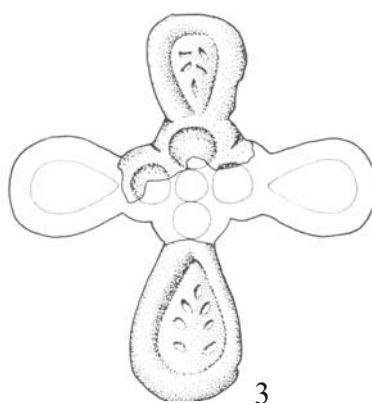
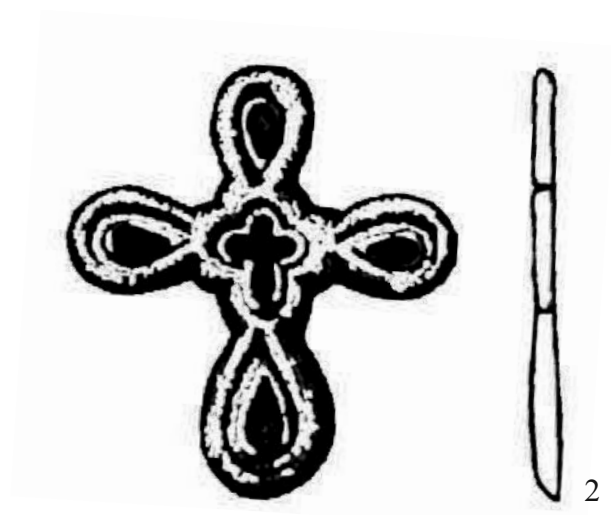
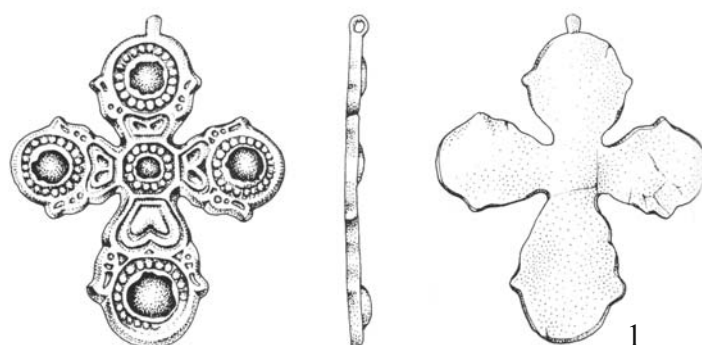

1

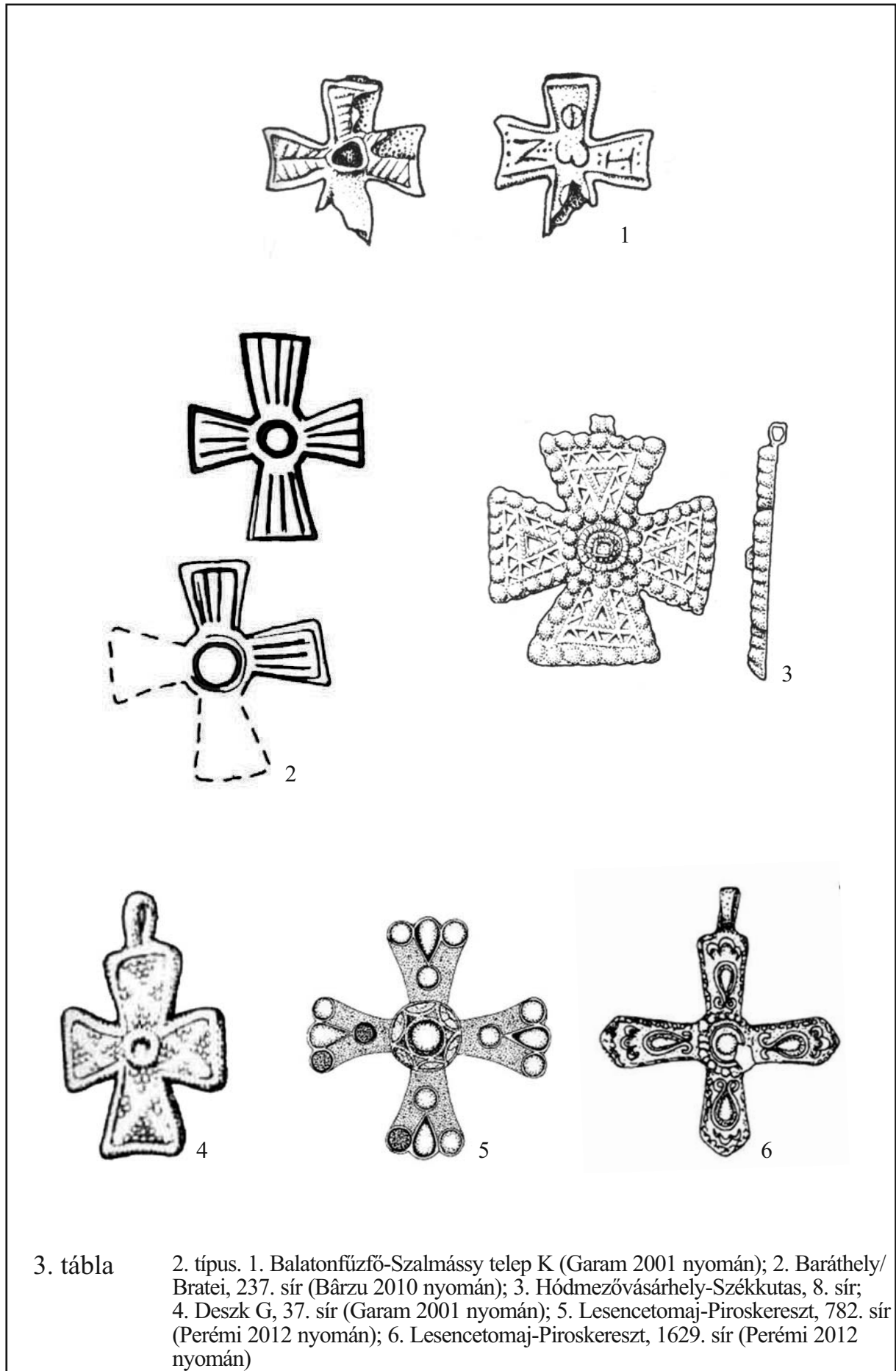
1. tábla

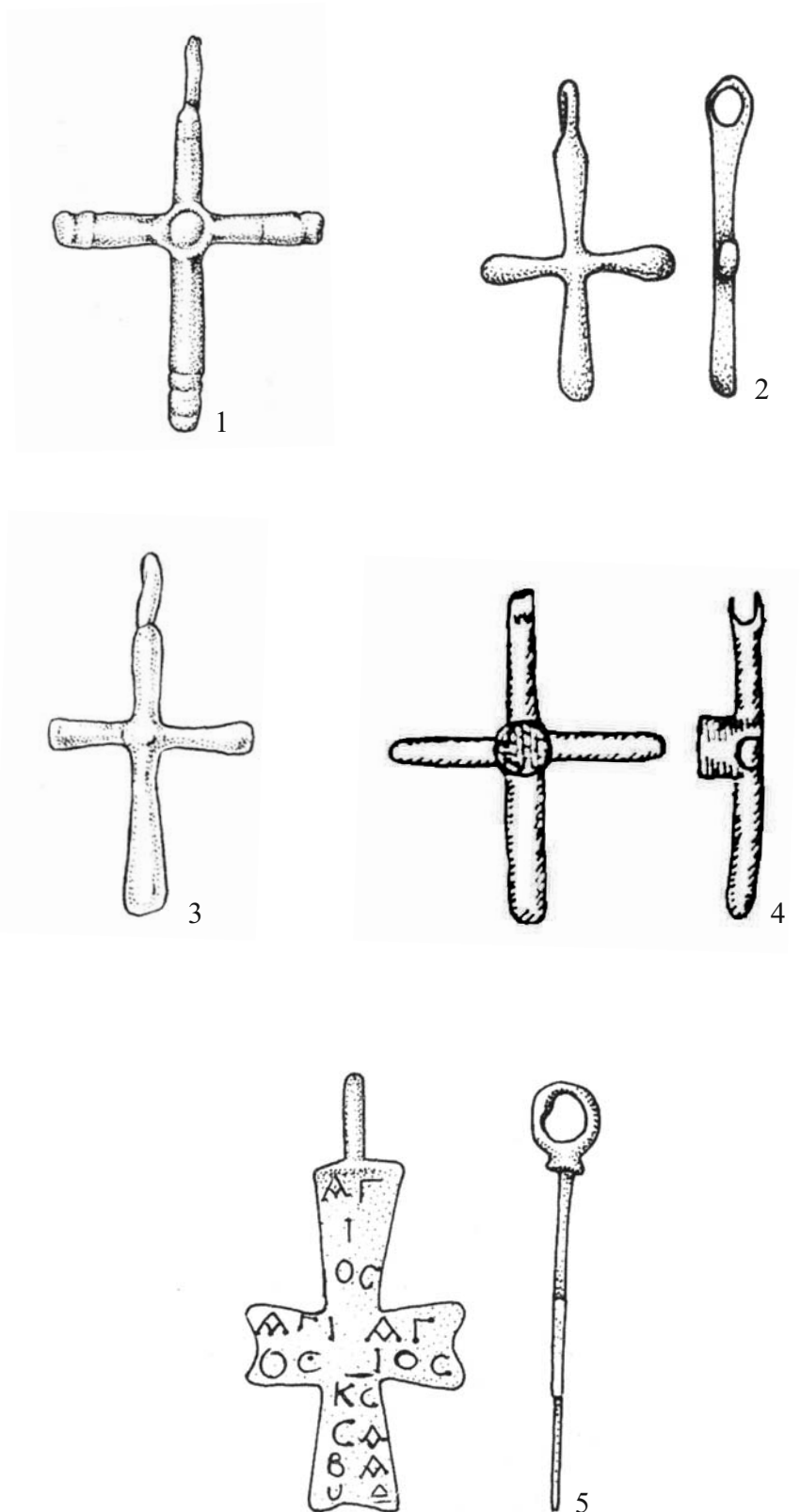
1. Mellkeresztek az avar kori Kárpát-medencében; 2–3. 1. típus. Ozora-Tótipusza (Garam 2001 nyomán)

2. tábla

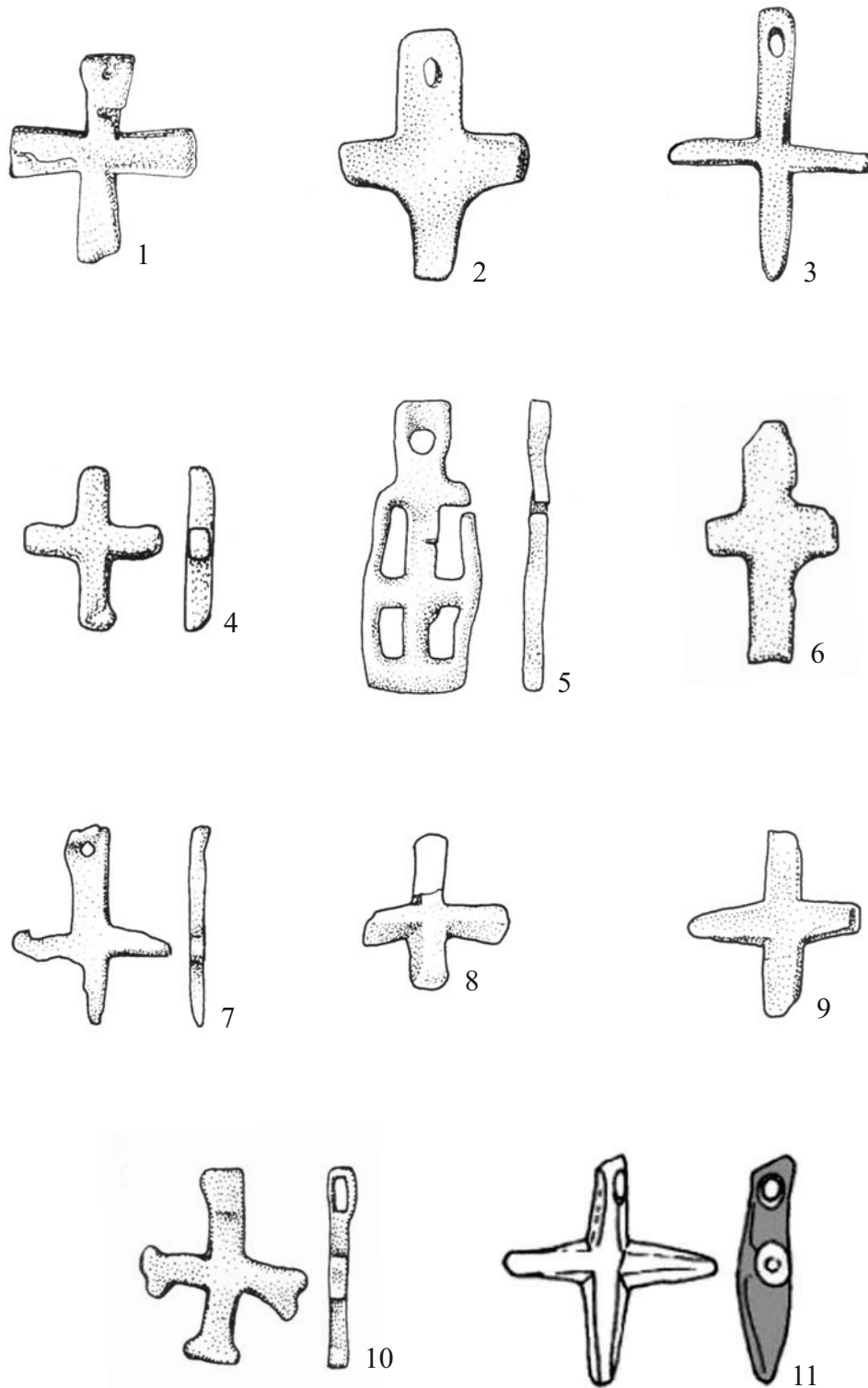
1. típus. 1. Táp-Borbapuszta, 307. sír (Garam 2001 nyomán); 2. Kölked-Feketekapu B, 449. sír (Kiss 2001 nyomán); 3. Vajska/Vajszka, 5. sír (Bugarski 2009 nyomán)

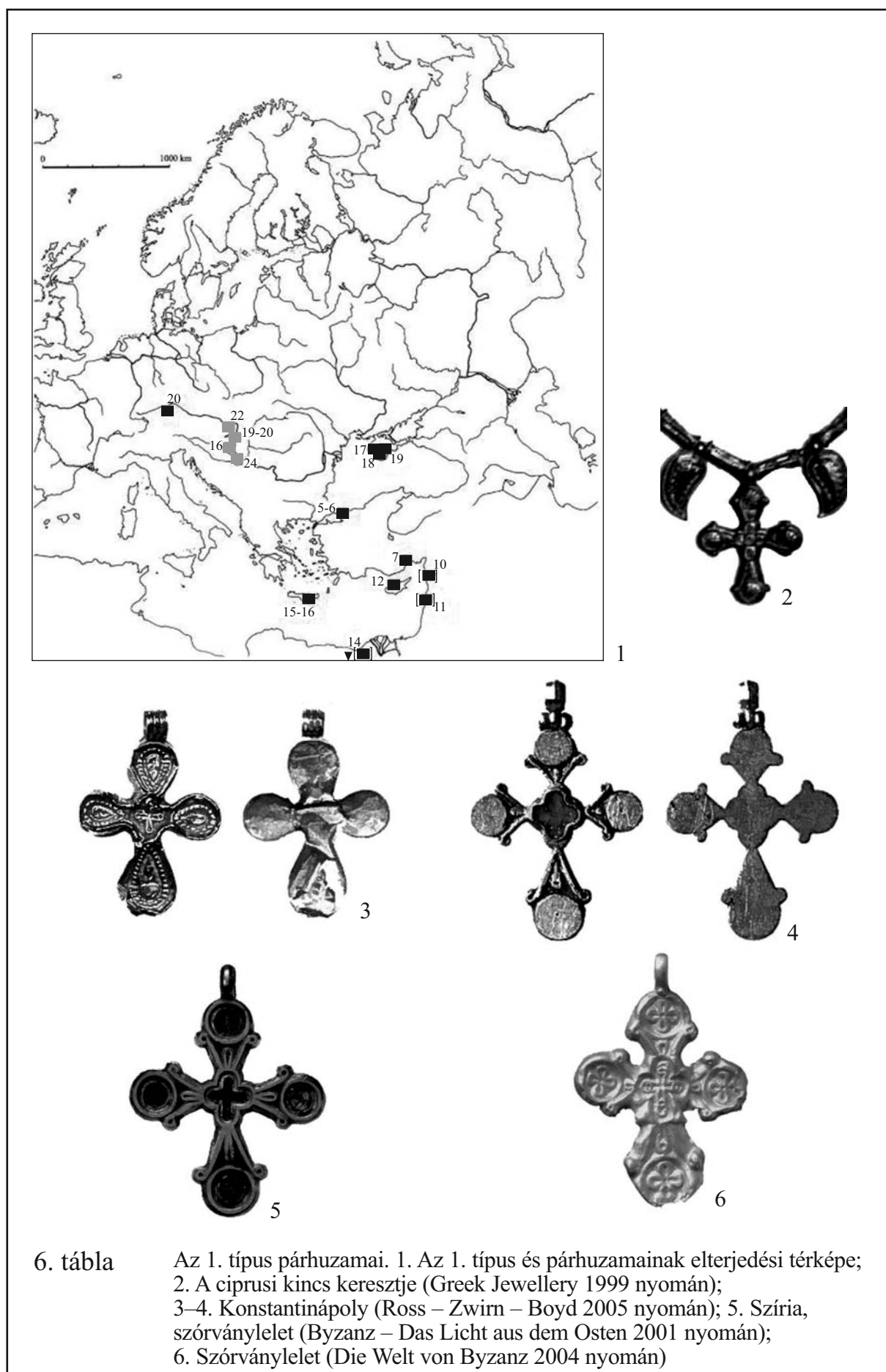
4. tábla

3. és 4. típus. 1. Óbecse, 27. sír (Bugarski 2009 nyomán); 2. Kölked-Feketekapu A, 207. sír (Garam 2001 nyomán); 3. Budakalász, 1083. sír (Garam 2001 nyomán); 4. Baráthely/Bratei, 219. sír (Bârză 2010 nyomán); 5. Závod, 104. sír (Garam 2001 nyomán)

5. tábla

5. típus. 1. Környe, 106. sír; 2. Várpalota-Unió, 20. sír; 3. Péterréve/Backo Petrovo Selo, 17. sír; 4. Alattyán-Tulát, 14. sír; 5. Kölked-Feketekapu A, 634. sír; 6. Szeged-Fehértó A, 260. sír; 7. Alattyán-Tulát, 14. sír; 8. Tatabánya-Alsógalla, 241. sír; 9. Jutas, 116. sír; 10. Lesencetomaj-Piroskereszt, 39. sír; 11. Čik, 17. sír (1-10. Garam 2001 nyomán; 11. Bugarski 2009 nyomán)

1

2

3

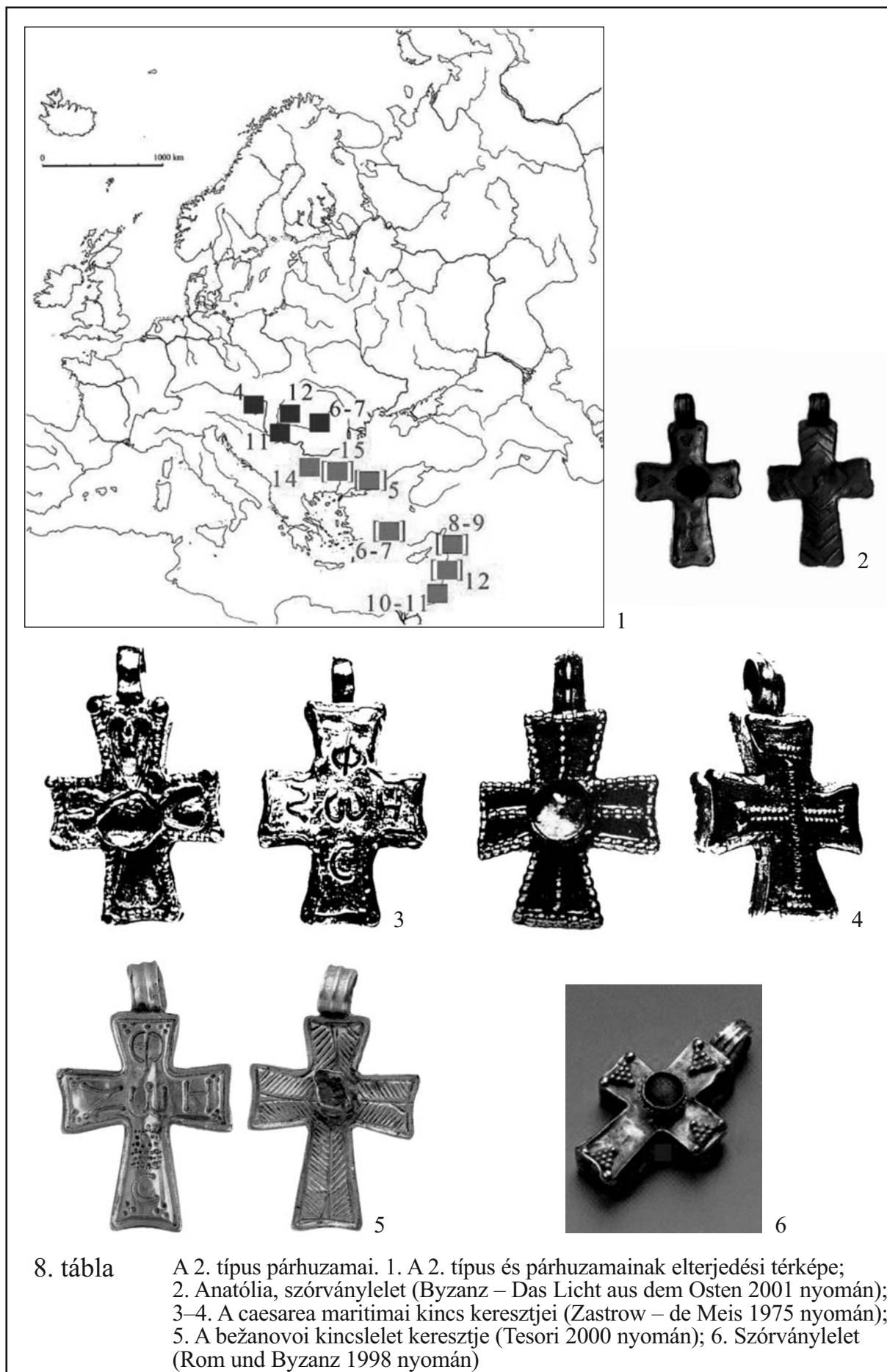
4

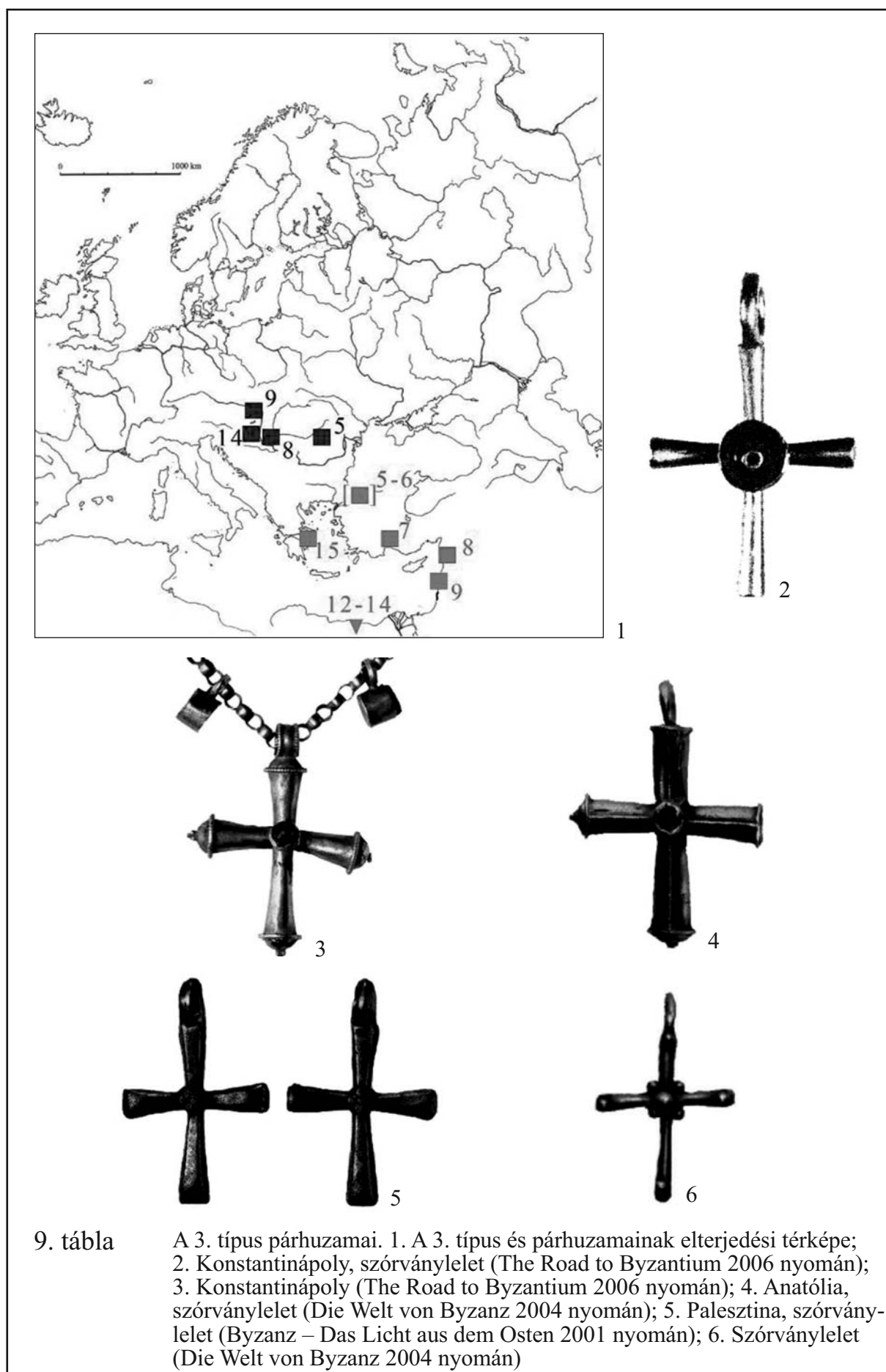

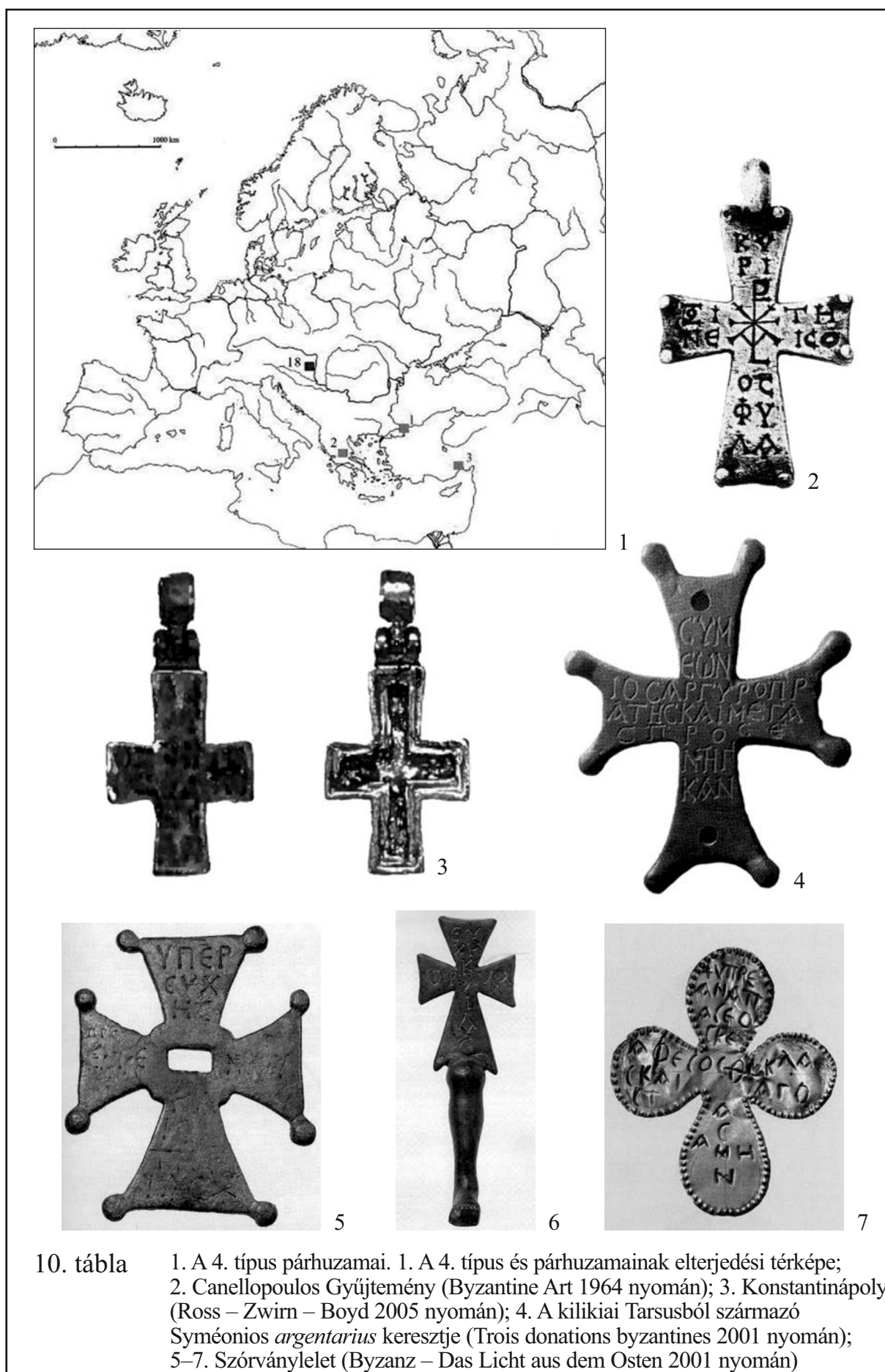
5

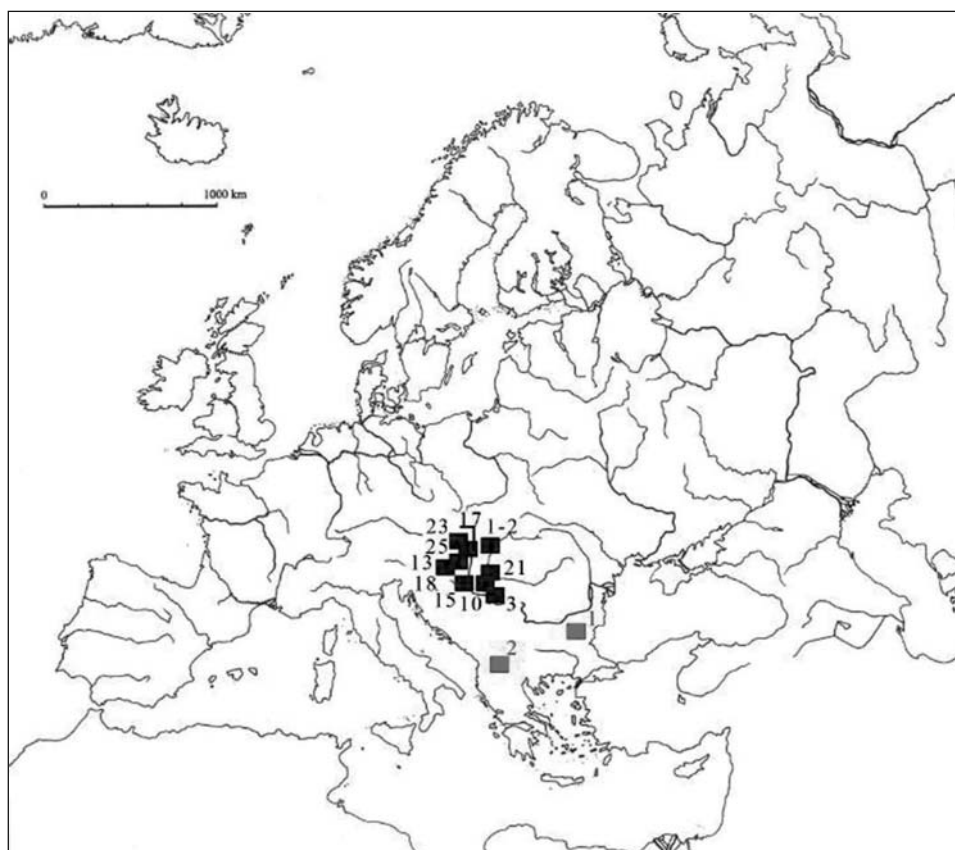
7. tábla

Az 1. típus párhuzamai. 1. Fayûm völgy (Egyiptom), szórványlelet (Byzanz – Das Licht aus dem Osten 2001 nyomán); 2. Eski-Kermen (Ukrajna), 257. katakomba (Prohászka 2010 nyomán); 3. Assiût (Egyiptom) (Die Welt von Byzanz 2004 nyomán); 4. Friedberg, 15. sír (Rom und Byzanz 1998 nyomán); 5. Szórványlelet (Die Welt von Byzanz 2004 nyomán)

1

2

3

4

11. tábla

1. Az 5. típus párhuzamai. 1. Az 5. típus és párhuzamainak elterjedési térképe;
2. Ólomkeresztek (<http://www.worldmuseumofman.org/display.php?item=108>;
<http://www.paleodirect.com/pgset/2/ra83.htm>; <http://www.coins-auctioned.com/auctions/ancient-roman-byzantine-lead-cross-ac769-6611>;
<http://faganarms.com/unusualbyzantineleadcross.aspx>; http://cgi.ebay.com/BYZANTINE-LEAD-CROSS-/200582819860#ht_1346wt_932 – 2011.04.18.)